

МАДАМИНОВ Гапыр Маматкул уулу

АКЫЛ ЭМГЕГИНИН МАДАНИЯТЫ

Бишкек 2014

МАДАМИНОВ Гапыр Маматкул уулу

АКЫЛ ЭМГЕГИНИН МАДАНИЯТЫ

«Билим-компьютер»

Бишкек – 2014

АВТОР ЖӨНҮНДӨ МААЛЫМАТ

МАДАМИНОВ ГАПЫР – Улуттук илимдер Академиясынын тарых институтунун илим-изилдөөчүсү, Баткен облусунун Лейлек районунун №3 эксперименталдык гимназиясынын директору, Жазуучулар союзунун мүчөсү, «Замандаш» журналынын 2013-жылдагы «Жылдын мыктылары» республикалык конкурсунун «Жылдын мыкты мугалими» номинациясынын лауреаты.

Төмөнкү китептердин автору:

1. Билим баалуулугу. Ош, 1997-ж.
2. Лейлек жана лейлектиктер. Бишкек, 1998-ж.
3. Исхак Раззаков. Бишкек, 2000-ж.
4. Билимге сапар. Бишкек, 2000-ж.
5. Ата-энелер сиздер үчүн. Бишкек, 2001-ж.
6. Акыл эмгегинин маданияты. Бишкек, 2003-ж.
7. Устаттык өнөрү. Бишкек, 2006-ж.
8. Кесектердин кыскача тарыхы, санжырасы. Бишкек, 2010-ж.
9. Сүлүктү шаарынын кыскача тарыхы, 2010-ж.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
БАТКЕН ОБЛАСТЬ, ЛЕЙЛЕК РАЙОНУ №3 ГИМНАЗИЯ

МАДАМИНОВ Гапыр Маматкул уулу

АКЫЛ ЭМГЕГИНИН МАДАНИЯТЫ

(Эксперименталдык тажрыйбалардын негизинде жазылды)

5-басылышы

«Билим-компьютер»
Бишкек – 2014

ББК 35.0

М 28

Мадаминов Гапыр

М-28 Акыл эмгегинин маданияты: Эксперименталдык тажрыйбалардын негизинде жазылды. Төртүнчү китеп. 5-бас. – Б.: «Билим-компьютер», 2014. – 100 б.

ISBN 99-67-27-340-9

Бул китеп окуучуларга жана студенттерге билимди өз алдынча үйрөнүү жөнүндө алгачкы колдонмо. Буга чейин кыргыз педагогикасынын тарыхында окуучулар үчүн атайын мындай эмгек жазылган эмес.

Бул «Акыл эмгегинин маданияты» китеби алгачкы саамалык болуп саналат.

М 4705020100-14

ББК 35.0

М 28

ISBN 99-67-27-340-9

© Мадаминов Г., 2014

© «Билим-компьютер», 2014

КИРИШ СӨЗ

Көпчүлүк окуучулар, студенттер билим алуунун, окуунун жолун, иштин көзүн билбегендиктен сабактарга жетише албайт. Алар алгач мугалимди угуп, китепти окуп, түшүнүүнүн жолдору менен ыкмаларын билбейт.

Китеп тексти, энциклопедия ж. б. информациянын башка булактарынан өз алдынча иштеп маалымат алып, ой-жүгүртө албайт. Логикалык ой-жүгүртүүнү талап кылган маселе, көнүгүү, мисал иштөөдө да кыйналат.

Жалпы эле түшүнүү, эстеп калуу, ой-жүгүртүү, корутунду чыгаруу операцияларын жеткиликтүү жакшы жасай албайт, ал эмес такыр эле бул иште кыйналат.

Жакшы окуган окуучуларда өз алдынча билим алуу, өркүндөтүү жолдорун жакшы билбейт. Көбүнчө мугалимдин жетектөөсүндө иштеп үйрөнүп калган. Мен бул проблемаларды көп жылдык педагогикалык тажрыйбамдан байкап жүрчү элем. Айрыкча, 1992-жылдын ЗБМИС-эксперимент иштерди баштап бул проблемаларды мектепте, практика жүзүндө үйрөнүп, аларды түзөтүү жөнүндө окуучулар үчүн кыскача усулдук сунуш, колдонмолорду жаза баштадым. Алардын баарын жаңы сабакка – АЭМге бириктирип, резерв сааттардын, ийримдин эсебинен атайын окуучуларга сабак кылып, өтө баштадым.

АЭМдин 1-басылышынын чыкканына быыйл II жыл болду, 2-басылышына 6 жыл болду, 2003-жылы чыккан АЭМ китебиниздин № 3-гимназиянын окуучуларына гана эле эмес район, область, ошондой эле республиканын айрым мектеп окуучуларына да таралып, колдонулуп келүүдө.

Ал китеп бир аз да болсо окуучуларга билим алуунун, окуунун жолу методун үйрөнүүгө жардам берди. Окуучулар жана студенттер билим алуу – бул өзү акыл эмгеги экендигин, ал өзү да чымырканып изденүүнү, эркти, кызыгууну, максат коюп, ага жетүү үчүн тынбай эмгектенүүнүн зарылдыгын ж. б. түшүнүштү.

АЭМ китебинде суроо берүү аркылуу билүү, үйрөнүү, китеп окуу жана түшүнүү, өз алдынча билим алуу, окуучулук ишмердүүлүктү уюштуруу, өзүн-өзү тарбиялоо (өзүн-өзү өстүрүү), окуучулук чыгармачыл иштер ж. б. жөнүндө зарыл маалыматтар берилди.

Экзамен, олимпиада, тестке даярданууда ж. б. АЭМ китебинин жакшы жардамы тийгендиги жөнүндө гимназиянын бүтүрүүчүлөрү, студенттер, областтык, республикалык олимпиаданын жеңүүчүлөрү өз каттарында билдиришүүдө.

Айрыкча жалпы республикалык тестирилөөгө катышкан окуучуларыбыз АЭМ сабагы жана китеби көп жардам бергендигин айтышты. Буга бир далил: акыркы 4–5 жылдан бери гимназиябыз

ды бүтүргөн 20–21 окуучунун 18–19у жалпы республикалык тестирилөөдөн жакшы балл алып ЖОЖдордун бюджеттик бөлүмүндө студент болуп калышууда. Мисалы: Кудайбердиева Назира (196 балл) КУМАнын студенткасы, Турдиев Мирлан Москвадагы физика-техникалык институтунун 5-курсунун студенти, Каримова Гулнара (209 балл) КУУнун студенти, Тойчуева Айзат (204 балл) КММАнын студенти. Айдарали уулу Эрнист, Абдиназаров Сагын Томск политехникалык университетинин студенти (2013-ж.).

АЭМ китебинде олимпиадага даярдануу жөнүндө да методикалык сунуштар берилген. Ошолорду пайдаланып олимпиадага мыкты даярданган бир топ окуучулар областтык, республикалык олимпиадаларда 1–2–3-орундарды ээлеп келишүүдө. Мисалы: Умарбаева Назгул республикалык олимпиадада Адам жана Коом сабагынан 1-орун (2003-ж.), Галжигитова Салия тарых сабагынан 2-орун, Мадаминов Ислам тарых сабагынан республикалык олимпиадада 2-орун (2009), Жунусова Умида АЖК сабагынан республикалык олимпиадада 2-орун (2011-ж.), Толубаева Айназ АЖК сабагынан республикалык олимпиадада 1-орун (2012-ж.), Турабаева Мадина орус тили жана адабияты сабагынан республикалык олимпиадада 2-орун (2013-ж.).

Бул жылдардын ичинде АЭМ сабагы мектеп-гимназияларда атайын курс, лекция, ийрим катары да өтүлө баштады.

Гимназияны бүткөн көпчүлүк окуучуларыбыз АЭМ китеби ЖОЖдо студенттерге да билим алууда жакшы жардамы тишип жаткандыгын айтып жазышууда.

Мен бул китепти идеалдаштырып мактанайын дегенден алысмын. Жөн гана окуучуларга жана студенттерге анын тийгизген бир аз пайдасын, таасирин айтып өттүм. Али бул китептин кемчиликтери, өркүндөтүлбөгөн жактары көптүгүн билем. Аны келечекте өзүм жаза албасам окуучуларым улантат деп ойлойм. Азырынча АЭМге болгон талаптарды эске алып, төртүнчү басылышын анча-мынча өзгөрүү, толуктоолор менен сиздерге сунуштадым. 4-басылышынын өзгөчөлүгү айрым темалар кыскартылып төмөнкү жаңы темалар киргизилди:

1. Жалпы республикалык тестирилөөгө даярдануу;
2. Окуучулардын окуу техникасынын нормасы;
3. Окуучулардын үйдө сабакка даярдануу мөөнөтү;
4. Ар бир адамдын өз кругозорун өстүрүү багыттары;
5. Дүйнөлүк адабияттан балдарга эң белгилүү 10 китеп;
6. Балдардын жаш курагын эске алып сунуш кылынуучу адабий китептердин тизмеси;
7. Орус жана англис тилдеринен сөздүк запасын өстүрүү боюнча ийримдин программасы.

Менин көз карашымда бул жаңы АЭМ сабагы ар бир окуучунун сабактан жана андан тышкары олимпиада, ЖРТга ийгиликтүү даярданууга, билим алуусуна жардам берет деп ойлоймун.

Анда эмесе, урматтуу окуучулар, студенттер сиздерге билим сапарында ийгилик, эсендик-амандык каалап, Автор

Бул сабак жөнүндө Москвалык окумуштуу, психология илиминин доктору, профессор А. Н. Прихожан да өз оюн айткан. Төмөндө анын да пикири жазылат.

ОТЗЫВ

На работу Гапыра МАДАМИНОВА: «Культура умственного труда».

Образовательный курс предназначен для учащихся всех классов школы и на соответствующем уровне готовит их к приобретению умений и навыков, а также в более широком смысле – навыков умственной работы.

Обращает на себя внимание широта и целостность охвата материала и его операциональная проработанность. По сути дела перед нами хорошо продуманная и инструментированная система обучения детей разных возрастов соответствующим умениям и навыкам. Такая система необходима сегодня в наших школах. Думается, что было бы целесообразно разработать пособия для учащихся разных классов по указанному курсу и издать их как учебные комплексы (учебник, рабочая тетрадь, справочник, пособие для учителей) для детей – учащихся I–XI классов школы – сельской и городской.

ПРИХОЖАН А. Н.
доктор психологических наук, ведущий научный
сотрудник Психологического института
Российской Академии образования, г. Москва

Англиялык профессор Джек Хол Бруктун АЭМ
китебине айткан ой-пикири:

«An impressive set of idea which I hope will be appreciated in Kyrgyzstan. It would be good to have it translated to English».

Jack Holbruck. 29.06.2007

«Впечатляющий набор идей, которые, я надеюсь, будут оценены в Кыргызстане. Было бы хорошо перевести ее на английский».

Джек Хол Брук

I БӨЛҮМ

ЗБМИС-эксперимент

АКЫЛ ЭМГЕГИНИН МАДАНИЯТЫ ЭМНЕ ЖАНА АГА
ЖЕТҮҮНҮН АЙРЫМ ЖОЛДОРУ

Акыл эмгеги бул – билим, интеллект, акыл, ой менен аткарыла турган жумуш.

Ал жумушка – мээ, жүрөк, көз, кулак (сезүү органдары), нерв системасы ж. б. катышат. Баш, мээ көбүрөөк иштейт. Кол, булчуңдар да жазуу, чийүү ж. б. иштерге катышат.

Акыл эмгеги – мектепте окуучулардан (1-класстан) башталып, студент, аспирант, мугалим, инженер, врач, сүрөтчү, акын, композитор, илимпоз, саясатчы ж.б. баары колдонот.

Илим техника өсүп, коомдук прогресс жогорулаган сайын акыл эмгегинин утушу мааниси, түрү көбөйө берет. Келечек бул – акыл эмгегинин заманы десек болот.

АКЫЛ ЭМГЕГИНИН МАДАНИЯТЫ ЭМНЕЛЕРДЕН ТУРАТ?

- Түшүнүү.
- Көңүл бөлүү.
- Эстет калуу, эске түшүрүү.
- Ойлоо (анализ, синтез, конкреттештирүү, жалпылоо ж. б.).
- Күзөтүү, салыштыруу.
- Корутунду чыгаруу.
- Оюн жыйынтыктап сүйлөө, кагазга жазуу, билдирүү.
- Түшүндүрө, ынандыра билүү.
- Эсептөө, жазуу, схема, сүрөт, диаграмма, макет ж.б. туура жасай билүү.
- Түшүнүү, ойлоо негизинде туура корутундуга келүү, чечим кабыл алуу, ал чечимди аткарууга өзүнүн ишмердүүлүгүн уюштуруу билүү жана зарыл болсо башкаларды да тарта билүү ж. б.
- Булардын ар бирине, турмушка АЖПНОК ж. б. баарына илимий көз караш менен кароо.
- Информацияны түрдүү булактардан издеп, таба жана пайдалана билүү.
- Информация булактары:
  - Теле-радио, МВСК (гезит), интернет, энциклопедия, сөздүк ж. б. сурама адабияттар, компьютер ж. б. техникалык каражаттар менен иштей билүү.

АЭМ — ТАРБИЯЛООНУ ЭМНЕЛЕРДЕН БАШТОО КЕРЕК?

– Бала кезде (2—3 жаштан) сүйлөө, байкоо маданиятын өстүрүү керек.

– Сүйлөө жогору болсо, ойлоо ошончо өнүгөт.

– Зиректик, сезгичтикке тарбиялоо керек.

– Көрүү, салыштыруу, күзөтүүнү үйрөтүү керек.

– Өз оюн билдирүү, далилдөө, ынандырууга үйрөтүү.

– Сууроо берип, жооп алып, жооп бере билүүгө үйрөтүү.

– Башкалар менен акыл, сөз аркылуу талгыша билүүгө үйрөтүү.

– Ойлогонун оозеки жана кагазга жазуу түрүндө берүүгө үйрөтүү.

– Максат, милдет коюп, ошого жетүүнүн жолдорун издеп, план түзүүгө үйрөнүү.

– Түзүлгөн планды аткарууга, аткарылышын анализдөөгө үйрөтүү.

– Башкаларга үйрөтүүгө жана үйрөнүүгө үйрөтүү.

– Өз алдынча ой жүгүртүп, чечим кабыл ала билүүгө үйрөтүү.

– Ар кайсы шартта өзүн-өзү башкара алууга үйрөтүү.

– Түрдүү ишмердүүлүктөрдүн көп түрдүү (кырдуу) ыкма-методдорун өздөштүрүү.

– Маселени – көп жол менен чечүү.

– Проблеманы көп жол менен чечүү.

– Көп варианттуу ой жүгүртүп, чечим кабыл ала билүү.

– Көп тил билип үйрөнүп, сүйлөөгө аракет кылуу.

– Дүйнөлүк илим-маданият, техника денгээлинен кабардар болуп, ошолорго тете болууга умтулуу.

– Бүгүнкү ишти кылып туруп, келечекти көрө билүү же ойлоо.

БИЛИМ АЛУУ МУГАЛИМДИН СӨЗÜNӨН БАШТАЛАТ

Бардык эле сабакта биздин билим алуубуз мугалимдин сөзүнөн башталат. Айрыкча жаңы теманы алуу, өздөштүрүү үчүн мугалим түшүндүрүп сүйлөгөндө кунт коюп угуу керек.

Ар бир сабакта, сабактын максаты болот. Ал сабактын мазмунуна карап, мугалим тарабынан белгиленет. Аны мугалим сабактын, жаңы теманын башталар алдында окуучуларга жарыялап айтат.

Мисалы: Окуучулар бүгүнкү тема (сабакта) биздин максатыбыз...

Жакшы билим алгысы келген окуучу ошондо тема (сабак) максатын билип алып, оюн топтоп, мугалим менен бирге сабактын акырына чейин эч нерсеге алагды болбой мугалимди оюнда ээрчип сабактын максатына жетип барат.

Башкача айтканда, теманы түшүнүп, билим, көндүм, ыкмаларды өздөштүрүү алат. Доскада мугалим иштеген маселе, мисал, карта, схема таблицага көңүл коюп, берилип, күзөтүп, түшүнүп өздөштүрүп алат.

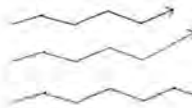
Ал окуучу үй тапшырмасын да кыйналбай жасайт. Себеби жакшы түшүнгөн, эртеси сабактан жакшы жооп берип «5» деген баа алат. Ал эми жалкоо окуучу мугалим сабак, тема түшүндүргөндө көңүлү башка жакка алагды болуп олтуруп, теманы түшүнбөй калат. Ал үй тапшырмасын да аткара албайт. Андан кийин кийинки темаларды да түшүнбөй калат. Себеби, темалар, билимдер чынжыр сыяктуу бир-бирине байлашышкан бир жерин түшүнбөй калсан, чынжыр үзүлүп калган сыяктуу билимибиз үзүлүп түшүнбөй, билбей калабыз.

№1 схема: САБАК, ЛЕКЦИЯДА ОКУУЧУ, СТУДЕНТТИН ОЙ-КӨНҮЛ ГРАФИГИ

Мугалим

1. Жакшы окуучу

2. Жаман окуучу

Сабактын максаты

«5» алат.

«2» алат

Көңүлү башка жакка бурулду

(Сабактын максатына мугалимди «ээрчип» барбай калат).

Мугалим сабакты айтып жатканда:

- Окуучу: 1. Көңүл топтоп угуу. 2. Күзөтүү. 3. Уккандарды ойлоо. 4. Негизгисин бөлүү. 5. Айтылгандарды эстеп калуу.
6. Мугалимдин айткандарын «өз экранынан» көрүү (элестетүү).
7. Өз конспект, блокнотуна негизги тизмелерин жазып алуу.

Сабакта өзгөчө көңүл коюп көрүү төмөнкү учурларда керек:

1. Картадан таблицадан көрсөткөндө.
2. Колу менен, жүзү менен көрсөткөндө өзгөчө кароо керек.
3. Айлана-чөйрөнү, буюмду көрсөткөндө.

СУРОО БЕРҮҮ МАДАНИЯТЫ

Билбегенин сурап билген аалым,
Уялып сурабаган өзүнө заалым.

СУРОО БЕРҮҮНҮН МААНИСИ ЖӨНҮНДӨ

- Суроодон айлоо башталат.
- Суроодон – билим калыптанат.
- Суроодон – акыл өсөт.
- Суроодон – терең түшүнөбүз,
- Суроодон – изилдөө болот.
- Суроодон – себеп натыйжа табылат.
- Суроодон – акыл ой сезимибиз машыгып, өсөт.

СУРОО БЕРҮҮ МАДАНИЯТЫ

- Суроону: өзүнө, мугалимге, китепке, жолдошуна, ата-энесине, билермандарга берип жооп издөө, сууро берип, жооп алууга үйрөнүү керек,
- Мазмундуу сууро берип үйрөн.
- Сууро-жоопторду жазып жүрсөн да жакшы болот.
- Түшүнбөгөнүңдү сабакта, сабактан кийин сурап ал.
- Сүрөт, схема, таблица, диаграмма жана башкаларга карап, сууро түзө бил.
- Телевизорду көрүп өзүнө-өзүн сууро бер.
- Радиону угуп сууро бер. Гезит, журнал окуп, сууро бер.
- Сабак, лекцияны, мугалим, жолдошун, ата-энең, чоң кишилерди угуп, сүйлөшүүдө сууро бер.
- Китеп окуганда сүйлөм, абзацка сууро бер.
- Айлана чөйрөнү күзөтүп сууро бер.
- Турмушту ойлоп сууро бер.
- Кыйынчылык, кемчилик, ийгиликке жана башкаларга сууро коюп, ойлонуп жооп издеп, таап үйрөн.

БОЛЖОЛДУУ СУРООЛОР

Ким? Эмне? Кайда? Кантип? Эмне үчүн? Кайсы шартта? Кай жактан? Кай жакка? Тарыхы? Келип чыгышы? Себеби? Натыйжасы? Байланышы? Мазмуну? Мааниси? Эмне берет? Эмне берди? Эмне болот? ж. б. (№ 2 схеманы кара.13 -бет)
Суроолор – түшүнүү, билүү, үйрөнүүнүн ачкычы!

II БӨЛҮМ

ЗБМИС-эксперимент

КИТЕП ОКУУДА ВИЗДИН КЕМЧИЛИКТЕРИБИЗ ЖАНА АНЫ ТҮЗӨТҮҮНҮН ЖОЛДОРУ

1. Туура эмес окуйбуз (тамга, мүчө калып кетет).
2. Шашып окуйбуз.
3. Сүйлөм, абзацты окуп, токтоп, ойлонбостон эле окуйбуз.
4. Интонация менен окубайбыз.
5. Түшүнүксүз сөздөрдү сөздүктөн таап, сурап, билбестен окуйбуз.
6. Бир сөздү түшүнбөсөк – сүйлөм түшүнүксүз болот, сүйлөм түшүнүксүз болсо абзац түшүнүксүз болот, абзац түшүнүксүз болсо бүт тема түшүнүксүз болот.
7. Тез окуймун деп, мүчө, тамгаларды таштап кетебиз.
8. Башка жакты ойлоп, алагды болуп окуйбуз. Көңүлүбүз алагды.
9. Чарчап олтуруп окуйбуз.
10. Уйкусурап окуйбуз.
11. Каалабай окуйбуз.
12. Көркүп окуйбуз.
13. Китепти окуп баратып акылыбыз менен ойлоп, жүрөгүбүз менен сезбейбиз.
14. Түшүнүксүз, кыйын жерлерине келип зеригип, калганын окубай коёбуз.
15. Сөз байлыгыбыз аз, өтө жарды, ошол үчүн окуганыбызды мээбиз кабыл кылбайт, түшүнбөйбүз. Анткени окуганды түшүнүү үчүн бизде база, илгерки билим, түшүнүк болуусу керек.
16. Татаал сөздөрдү окуй албайбыз.
17. Окуунун көп түрүн билбейбиз:
  - а) көз жүгүртүп, тез окуп таанышуу.
  - б) тез окуу.
  - в) түшүнүп окуу.
  - г) ойлонуп, шашпай окуу.

булардын натыйжасында окуган темабызды түшүнбөйбүз.

№ 2. Схема. Суроолор аркылуу үйрөнүү, түшүнүү.

Билбегенин сурап үйрөнгөн аалым,
Уялып сурабаган - өзүне заалым.

Эскертүү:

1. Ар бир суроого толук, ар тараптан жооп изде.
2. Түрдүү суроолордун жообун логикалуу байланыштыр.
3. Ар бир суроодон дагы толуктоочу, тактоочу суроолор чыгара бил.
4. Суроолордун жообун салыштырып анализ-синтез кылып, корутунду чыгара бил.

Зарыл болсо.

5. Жалпы жооп, корутундуна кайра суроо бер. Ошондо терең билесиң.
6. Кээ бирде 1-2 суроо менен А Ж П П О К түшүнүктүү болот. Кээде 5-6 суроо менен түшүнүктүү болот. Анда баары суроону берүү зарыл эмес.
7. Биз канча көп суроо берип А Ж П П О Кту үйрөнсөк, (0-40) ошончо аны терең, ар тараптуу билебиз.

№3 Схема. АЖППОКТУ КӨРҮП, БИЛИП, ТҮШҮНҮП,
ОЗДӨШТҮРҮҮ, ҮЙРӨНҮҮ

Эскертүү: Угуп, көрүп, окуганда АЖППОКТу ушул сапаттарын издеп тап.

- д) Талкуулап окуу.
- е) Ролдоштуруп окуу.
- ж) Суроо берип окуу ж. б. билбейбиз.
- з) Талдап окуу.
- к) Тандап, терип окуу.
- л) Обзор окуу.
- м) Ичинен окуу.
- н) Сыртынан окуу (үн менен).

19. Абзац, тыныш белгилерине карап, маани берип окубайбыз.

20. Салмактуу окубайбыз.

21. Өзүбүзгө, өзүбүз жеткирип окубайбыз.

22. Окуу техникасын билбейбиз. Окуу техникабыз нормага (талапка) жооп бербейт. (Окуу техникасынын нормасы, 85-бет).

23. Так, даана, жеткиликтүү, таасирлүү окубайбыз.

24. Өзүбүз окуганыбызды өзүбүз жакшы укпайбыз.

25. Суроо берип суроого жооп берип, издеп окубайбыз.

26. Колго калем алып, негизгисин бөлүп, астын сызып окубайбыз.

27. Логикалык басымды туура коюп, окубайбыз.

ЗБМИС-эксперимент

КИТЕП ТЕКСТТИН АНАЛИЗДӨӨ

Биз ар нерсени анализ кылсак, ошондо ал нерсе (АЖППОК) жөнүндө толук билим, түшүнүк алып, терең ар тараптуу үйрөнөбүз. Түшүнбөгөн жерлерин да түшүнүп алабыз, көпкө чейин эсибизде калат. Анализ – бир бүтүн системаны оюбузду айрым бөлүктөргө бөлүп, ар бирин өзүнчө ойлоп, талдап үйрөнүп чыгуу.

1. Структурага карап анализдөө:

(Структуралык анализ).

- Тема, бөлүм, бөлүк.
- Подтема (кичи тема).
- Бет.
- Абзац.
- Сүйлөм (ээ, баяндооч).
- Сөз (термин).
- Суроо, тапшырма.
- Кыйналсак ар бирин өзүнчө үйрөнүп, андан кийин бириктирүү мүмкүн.

Китеп тексттин анализдөө:

– Тексттин стилине, тибине да ылайык болуусу мүмкүн.

Мисалы:

- Илимий стил,
- Көркөм стил ж. б.

2. Мазмунуна карап анализдөө.

- Баш сөзү (киришүү).
- Негизги бөлүгү (ой мазмуну).
- Абал (алгачкы).
- Карама-каршылык.
- Себеп-натыйжа.
- Окуянын кубулуштун өнүгүшү.
- Өнүгүүгө: а) тоскоолдук, б) өбөлгө, в) жардам.
- Оң, терс таасир, (оң-терс) каарман. Алардын натыйжасы.
- Группалар, топтор (оң-терс) алардын мазмуну, максаты, милдети ж. б.

– Табигый шарт.

– Мааниси, таасири.

– Формула, эреже, закон, ырааттуулук, далил, башталыш.

– Мисалы:

– Жылдар, мамлекет, жер-суу аттары, адамдар, элдери.

– Негизги факторлор, таасир.

– Ички-сырткы байланыштар.

– Касиети.

– Орду, убакыт, мезгили, жайланышы.

– Окуянын себепчиси, башчысы,

– Окуя, кубулуштун: Башталышы, өнүгүшү, акыры, натыйжа, мааниси.

– Белгилүү инсандар, алардын ролу.

1. Негизги түшүнүк, 2. Аныктама. 3. Билдирүү. 4. Корутундулар ж. б. мына ушуларга бөлүп үйрөнүп, ойлоп, кайра бириктирип, корутунду чыгарсак теманы терең өздөштүрө алабыз.

КИТЕП ОКУУ ЖӨНҮНДӨ

1. Өзүңдү даярдап, көңүлүңдү жай кылып, чарчап, чаалыкпай туруп оку.

2. Ачык маанай менен.

3. Негизгисин бөлүп ал!

4. Түшүнүксүз жерлерин кайра-кайра 5-7 жолу оку, анализ кыл.

5. Ойлонуп оку – далилдеп оку.
6. Окуп ойлон – сындап оку.
7. Жазып оку – чындап оку.
8. Сүйлөп оку – сыйлап оку.
9. Сүрөт, схема тартып оку.
10. Белүк, бөлүк менен оку.
11. Башынды китептен көтөрүп, окуганың жөнүндө ой жүгүртүп, илгерки билгендерин менен байланыштыр.
12. Суроо берип, жооп таап оку.
13. Каалоо менен, кызыгып оку.
14. Тамга, сөзү, мүчөнү туура оку.
15. Талкуулап оку.
16. Китепти жаап, окуганыңды сүйлө, өзүнө-өзүң айтып бер.
17. Татаал бөлүгүнү көбүрөөк сыртында интонация, пауза, басым менен оку.
18. Ролдоштуруп оку.
19. Түшүнбөгөн сөздөрүңдү белгиле, сөздүктөн маанисин таап, билип анан калганын оку.
20. Окуган темаң жөнүндө кыялданып бирөөгө айтып берип, оку.
21. Эс алып токтотуп, өзүңдү тажатпай оку.
22. Абзац, бетти окуп, түшүнүп, анан башка бөлүгүнө өт.
23. Негизги эмес бөлүгү, сөздөрдү таштап оку.
24. Эң негизги жерлерин жазып, астын сызып оку.
25. Тез, түшүнүктүү, туура даана оку. Ошого жетиш.
26. Көркөм оку.
27. Негизги ой, окуя, эреже, законду таап, калем менен астын сызып, түшүнүп, мисалдарын, корутунду сунуштарын таап оку.
28. Башы, ортосу акырына дейре оку. (Динамикалуу окуу).
29. Тема, бет, абзац канчалык кыйын болсо, ойлонуп шашпай окуу керек. Татаал бөлүгүн 5–10 жолу, оңой бөлүгүн 1–2 жолу оку.
30. Кээде бир сүйлөмдүн да ар бир сөзүн ойлоп, түшүнүп, андан кийин калган сөзүн окууга туура келет.
31. Ойлоп, сүйлөп, конспектилеп окууга үйрөнүү.

10. Кульминациясы.

11. Композициясы.

12. Мааниси.

Көркөм стилдеги текст менен иштегенде мынаушулардын ар бирин таап, маани берип, өздөштүрсөк жакшы болот.

× Эпиграф.

× Пролог.

× Кульминация.

× Сюжет.

× Эпилог.

ИЛИМИЙ СТИЛ

(Окуу китептери, монографиялар, рефераттар, докладдардын тексттери, энциклопедиялар ж. б. илимий чыгармалар, эмгектер кирет).

Илимий стилдеги тексттерди окуп өздөштүрүүдө анын композициялык түзүлүшүн билип, ошолорду таап өздөштүрүү теманы тез түшүнүүгө жардам берет.

Ар бир илимий тексттен төмөнкү композициялык түзүлүштөрүн табуу керек:

1. Тема-текстке коюлган ат.

2. Негизи ой (тезис).

3. Аргумент, факт, далил, мисал, корутунду.

Айрым чон темаларда бир нече негизги ой (тезис), аргумент, факт, корутунду тизмеги болушу мүмкүн. Демек, биз ошол (тезис (негизги ой), аргумент, корутунду ж. б.) чынжырларын издеп, таап, байланыштырып баруубуз, текст боюнча чон, жалпы тезис, аргумент, корутунду, тыянак чыгара билүүбүз зарыл.

Биз көркөм стилдеги же илимий стилдеги текст менен иштегенде ар бирине мүнөздүү болгон тил каражаттарын алардын өзгөчөлүктөрүн баамдап билишибиз керек.

Мында тексттеги сүйлөмдөрдүн ички маанилик байланышын сүйлөмдөрдү байланыштыруучу каражаттарды: ээрчишүү, ыкташуу аркылуу сөздөрдүн, сүйлөмдөрдүн байланышын табуу зарыл.

Көркөм стилдеги текстте баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү, диалог, көркөм сөз каражаттары, кыялдануу, ички сезимди, психологиялык, эмоционалдык абалдар көп берилет. Ошондой болсо да көркөм стилдеги тексттин да негизи, идеясы, багыты, максаты болот, ошону таба билүү керек,

Ал эми илимий стилде тезис, гипотеза, аргумент, факт, далил, мисал, тажрыйба, анализ, синтез, тыянак ж.б. илимий теориялык термин-түшүнүктөр менен так, даана, логикалуу, ырааттуу сөздөр менен берилет.

Илимий стилде негизги идея теориялык жобо көз караштар аныктама, эреже, теорема, формула, бирдик, маселе, таблица, график, цифралар, салыштыруулар, тажрыйбалардын анализи, корутундулар, тыянактар илимдин тармагына ылайык терминдер менен ырааттуу, логикалуу, локаникалуу түрдө берилет.

Илимий стилдеги тексттерди оной өздөштүрүү үчүн төмөнкүлөр сунуш кылынат:

1. Ал тексттин темасы, кичи темалары, планын алып, текстти окугандан илгери мында эмне жөнүндө сөз болоорун ойлоо керек. Андан кийин текстке көз жүгүртүп таанышып чыгып (баштан аяк) андагы негизги идея, тезисти таап ошонун айланасына аргумент, факт, далил, тажрыйба, эсептөө, салыштыруу, корутунду, тыянактарды тизип чыгуу туура болот.

Бул логикалык ырааттуулук менен бир бүтүн кылып берилсе тема толук жана жакшы өздөштүрүлөт. Окуучу жана студенттер илимий стилдеги текст менен иштегенде мына ушуларды жасоого машыгып үйрөнсө бир топ илимий эмгектерди да ыкчам, тез, сапаттуу өздөштүрүп алат.

Көркөм стилге салыштырмалуу илимий стилдеги тексттер татаал, түшүнүү кыйын экендиги баарына белгилүү. Эгер көркөм чыгарманы 1–2 окусаң түшүнүктүү болсо, илимий эмгекти ойлонуп, 4–5 жолу окууга туура келет. Айрым татаал болгон, абзацтарды, эреже, аныктамаларын болсо 5–10 жолу кайра-кайра окуп шашпай, ойлонуп өздөштүрүүгө, түшүнүүгө туура келет.

Ошол себептүү илимий стилдеги текст менен иштерде акыл-эсти сергек кылып, көңүлдү бир жерге топтоп, колго калем алып, негизинин астын сызып, ой жүгүртүп, өжөрлөнүп умтулуп иштөө керек.

ЗБМИС-эксперимент

ОКУП УККАНДА НЕГИЗГИСИН БӨЛҮП АЛУУ

Көбүнчө окуучулар теманы окуп укканда түшүнбөй калуусунун себеби – негизгиси эмне (кайсы) аны кантип бөлүп алат, эстеп калат ж. б. ошолорду билбейт. Ошол себептүү темага түшүнбөйт, кыйналат.

Негизгисин бөлө албаган окуучу баарын бирдей: бир четтен түшүнбөй окуп, угуп, эстеп калууга аракет кылат. Аны мээ кабыл албайт. Түшүнбөй ачууланып таштап коёт. Окуудан тажап көңүлү калат, билими тайкы, кругозору тар, рухий жарды адам болуп калышы мүмкүн.

Демек, биз билим алууда эң алгач негизгиси эмне, аны кантип таап, бөлүп алабыз ж. б. мына ушуларды билүүбүз зарыл.

Негизинин мүнөздүү белгилери:

Негизи – бул ошол теманын мазмун, маанисин, себеп-натыйжасын, мүнөзүн, ачып берген башкы ой, идея, эреже, закон, окуя, корутунду ж. б.

Ага төмөнкүлөр кирет:

1. Эреже, закон, теорема, аныктама, формула.
2. Себеп, өбөлгө.
3. Касиети, белгиси, өлчөмү.
4. Окшоштугу, айырмасы.
5. Карама-каршылыгы.
6. Байланышы.
7. Окуя, кубулуш процесстин – башталышы, жүрүшү, багыты, натыйжасы.
8. Аты, заты, түзүлүшү. Составдык бөлүктөрү.
9. Жылы, мезгили, салмагы, өлчөмү, саны, көлөмү.
10. Таасири.
11. Баш каармандын максаты, мүнөзү, проблемалары ж.б.
12. Мисалдар, далилдер.
13. Корутунду, жыйынтык.
14. Түзүлүшү, бир бүтүндү түзгөн бөлүктөрү.

Негизинин түрлөрү

1. Ар бир теманын жалпы негизи, өзөгү.
2. Бөлүмдөрүнүн негизи.
3. Кичи темаларынын (под тема) негизи.
4. Беттин, барактын негизи.
5. Абзацтын негизи.
6. Сүйлөмдүн негизи.
7. Сөздүн негизи.

Дагы бир түрү

Башкысы, негизин кантип бөлүп алабыз?

1. Эмне жөнүндө сөз болоорун теманы окуп, ойлон.

2. Кириш сөз, бөлүмдөрү, подтема, беттери, эреже, закондору менен окуп (көз жүгүртүп) акырына чейин таанышып чык. Акырына чейин таанышып чыгуу өтө маанилүү. Себеби АЖППОКту толук көрүп, таанышсак ошондо негизги мазмуну жөнүндө түшүнүк ой пайда боло баштайт. Көбүнчө окуучулар тема менен толук таанышпай, 1 бетти, 1 абзацты өзүн зордоп, эптеп окуйт, түшүнбөйт, анан таштап коёт.

Ошол себептүү түшүнбөсөк да бир ирет таанышуу үчүн толук көз жүгүртүп окуп чыгуу (таанышуу) керек. Ошондо алгач негизи бөлүнө баштайт. Теманын бөлүмдөрүн, бөлүктөрүн таанышып билүү (атын) – бул өзү негизгисин бөлүүнүн, түшүнүүнүн башталышы.

Түшүнүү – бул өзү негизин бөлүү.

3. Таанышкандан кийин, баш көтөрүп ойлон, эмнелер жөнүндө сөз болот экен? Кайсы кичи тема, маселе, проблема, окуялар айтылат экен? Кайсы ырааттуулукта, тартипте?

4. Башталышы, ортосу, акырында эмне болот экен? (Көбүнчө окуучулар теманын акырын окубайт). Анын себеби мааниси.

5. Издеп тап. Алардын астын сызып, белгилеп, оюнда кайтала. Керек болсо ар бирин анализ-синтез кыл.

6. Эми китеп темадан баш көтөрүп, өзүнчө кайталап, ой жүгүртүп, айтылгандардын өз ара байланышын ырааттуулугун аныкта, тап! Аларды суроолор аркылуу издеп тап. (Ким? Эмне? Качан? Кантип? ж. б.) Аны кайтала. Илгери көргөн, билгендерин менен байланыштыр. Корутунду чыгар.

– Эми ошол таап, бөлүп алган негизгилерин конспект дептерине, блокнотуна ырааттуу жазып ал, системага сал. Керек болсо схема түз.

– Жаттап, эстеп калуу зарыл болгон бөлүгүн «Оной, бекем жаттоо» жолдорун пайдаланып, жаттап ал, эсте сакта.

– Эгер сен ошол бөлүп алган негизги бөлүгүн бирөөгө айтып берсең, же өзүңө-өзүң айтып, жазып, жасап, кайталасан бекем түшүнөсүң жана көпкө чейин эсинде калат.

– Негизгисин түшүнүү, эстеп калуунун дагы бир жакшы жолу – бул ошол издеп тапкан негиздеринди – себеп-натыйжа ырааты менен, логикалык жайланыштырып (оюнда же кагазга жазып) системага салуу.

– Темада негизгисин бөлүү, түшүнүүдө АЖППОК системасын пайдалан. Негизи – бул темадагы өзөк, негизги ой, түшүнүк, окуя, кубулуш, аттар, жылдар, эрежелер, корутунду, жаңылык, сунуш.

Мына ошентип ар бир тема, сабакта негизгисин издөө, табуу, аларды системага салуу аркылуу сен теманы түшүнүп, билип аласың, өздөштүрөсүн.

Ошондо сенин билимиң бышык, бекем болот.

ТЕКСТИ ОКУП НЕГИЗГИСИН БӨЛҮП АЛУУГА МИСАЛДАР

1) Кыргыз адабияты

«Молдо Кылычтын өмүр баяны, чыгармачылык таржымалын толугу менен тактап, аныктап көрсөтүү мүмкүн эмес. Анткени алар жөнүндө өз учурунда жазылып калган эч нерсе жок. Бирок ошого карабастан кыргыз маданиятынын тарыхында Молдо Кылычтын ысмын өлбөс адамдардын катарына койгон окуя, бул 1911-жылы Казан шаарында жарыкка чыккан «Кысаи Зилзала» деген ыр казалы. Бул кыргыз тилинде китеп болуп чыккан биринчи көркөм чыгарма. Аны жазган жараткан кишиси, автору белгилүү биринчи көркөм чыгарма. Ошондуктан, дал ушул учурдан тартып кыргыз жазма адабияты өз тарыхын баштайт, аны биринчи баштаган Молдо Кылыч дешке толук негиз бар».

Тексте 88 сөз болчу, анын негизгисин бөлүп алганыбызда 27 сөз калды башкача айтканда 61 сөзгө кыскарды.

Тексттин кыскартылган варианты:

Молдо Кылычтын 1911-жылы Казан шаарында чыккан «Кысаи Зилзала» ыр казалы кыргыз тилинде китеп болуп чыккан биринчи чыгарма. Ушул учурдан кыргыз жазма тарыхы башталып, баштоочусу Молдо Кылыч.

(Кыргыз адабияты 10-кл. 24-бет. 2-абзац).

2) География

«Урбанизация процессинин эң жогорку звеносу мегаполистер бири-бирине жакын жайгашып, өз ара кошулуу тенденциясы бар агломерациялар менен шаарлардын гиганттык жыйындысы. Аларга АКШнын түндүк-чыгышындагы Бостондон Вашингтонго (мегаполис Босваш) чейинки бири-бирине кошулуп жаткан узун тилкеде 40 млн киши жашайт».

Текстеги 39 сөздөн 19 сөз калды б.а. негизгисин бөлгөндө 20 сөзгө кыскарды.

Тексттин кыскартылган варианты:

«Мегаполистер – жакын жайгашкан, өзара кошулуу тенденциясы бар агломерациялар менен шаарлардын жыйындысы. Мис: АКШнын Босваш мегаполисинде 40 млн киши жашайт».

(География 10-кл.33-бет.7-абзац).

ЗБМИС-эксперимент

ОКУП, УГУП, КӨРГӨНДӨ ТҮШҮНҮҮ, ЭСТЕП КАЛУУ

1. Көңүлдү жай кылып, топтоп, кызыгып окуп, угуп көр.
2. Өз ичинде (көңүлүңдө) же оозеки кайталап тур.
3. Илгери окуп, угуп, көргөн менен байланыштыр. Окшоштугун, айырмасын тап.
4. Тапкан окшоштук, айырманы корутундула, бекемде.
5. Негизгисин бөлүп алып өздөштүр, кайтала.
6. Түшүнүксүз, кыйын, татаал жерлерин кайтала. (5–6 жолу оку, көңүл топто, добуш чыгарып кайра оку, сура, карап чык).
7. Түшүнүксүз жерлери менен кайра-кайра иште. Ошол жерин анализ-синтез кыл, схемага сал, модель жаса, тажрыйба кыл, ойлоп, жазып, айтып көр.
8. Эми кайра өзүңдү сынап көр. Эгер татаал жерлерин өздөштүргөн болсон, калган бөлүгү менен байланыштыр.
9. Жалпы теманы бириктирип, системага салып, жасап, айтып көрсөт.
10. Сөздүктөн, справочниктен пайдалан. Себеби көбүнчө теманы түшүнбөө жаны сөз, терминди түшүнбөөдөн башталат.
11. Добуш чыгарып, өзүнө-өзүн түшүндүрүп интонация менен оку, бөлүп оку.
12. Эгер сүрөт, буюм болсо барып көр, бөлүп, жасап көр.
13. Астынан, үстүнөн, жанынан ж. б. ар тарабынан көр.
14. АЖППОКТУ үйрөнүү системасын пайдалан.
15. Түшүнүктөр системасын пайдалан.
16. Жакшы түшүнүп билгендерден сура.
17. Татаалды түшүнүүнү, «элементарды» жөнөкөйдү түшүнүүдөн башта.
18. Татаалды жөнөкөй мисал менен түшүн.
19. Окуп, угуп, көргөндү:
  - Айт, жаз.
  - Схемага сал, сүрөт тарт.
  - Жасап көр.

- Салыштыр.
- Окшоштур, байланыштыр.
- Анализ-синтез кыл.
- Системага сал, корутунду чыгар.

Окуп, угуп көргөндө кыйналсаң, ушуларды кезектештирип жаса, бири болбосо бири сага жардам берет. Эгер сен ушуларды айкалыштырып пайдаланууну үйрөнсөң, жакшы ийгиликке жетишесин.

ЗБМИС-эксперимет

БИЛИМДЕРДИ КАЙТАЛООНУН МААНИСИ ЖАНА ЖОЛДОРУ

*«Кайталоо – билим алуунун энеси»,
«Билим – кайталоо менен
тастыктоонун мөмөсү».*

Мектепте окуу процессинде биз көп темаларды сабактарды өтүп, үйрөнөбүз. Аларды окуу программасына, календардык пландарга ылайык, 1–2 саат окуп, өтүп кетебиз.

Түшүнүү үчүн схема, план, конспектерди түзүп, аракеттенебиз. Ошол ж.б. жол менен түшүнүп алган билимибизди ыйтапшырмасын текшерүү учурунда мугалимге айтып, баа алабыз. Ошону менен ал темага башка кайрылбайбыз. Кайталап турбайбыз. Натыйжада кечээ эле билген темабыз тез эле унутулуп калат.

Ошол себептүү, өткөн темаларды мезгил-мезгили менен кайталап, эске салып, пайдаланып туруу зарыл. Албетте улам бардык сабактардан өтүлгөн темаларды кайталап турууга бүгүн өткөндөрүн окуп, түшүнүү, көптөгөн тапшырмалар, тоскоолдук кылат.

Убакыт жетишпегендей сезилет. Ошол үчүн көпчүлүк окуучулар улам жаны өтүлгөндөрдү окуп, түшүнүү менен убара, кайталоого колу тийбейт. Маани да бербейт.

Бирок улам кайталоо болбосо, түшүнүп, билгениң аздык кылат. Ал билим сымаптай тез эле учуп кетет.

Буудай, дарак-көчөттүн астына кайталап карап, иштебесен, ал түшүм бербейт. Билим да ошол көчөттөй. Эгип коюу аздык кылат. Анын астын чаап, суу коюп тамырын бекемдөө керек.

Майда маселелерди кайталап, башынды оорутпастан, негизгилерин эле кайтала. Майда чүйдөсүн түшүнүү керек. Ал эми негизгилерин системага салып кайталап жүр.

Китеп окусак, конспект жазганда негизгилерин калем менен астын сызып койсок, кайталоо учурунда оной болот. Анткени баарын окуп жүрбөстөн ошол асты сызылгандарды эле окуп, кайталап койсон болот.

Кайталап окуу түшүнүүдөй эле, алардан да маанилүү иш. Ансыз билим сакталбайт. Биз угуп, окуп, түшүнүп, маселе, мисал иштеп таштап кете беребиз. Чындыгында ал билгени-биз али өтө бошоң, араң турат. Бир аз убакыт өтсө эле ал эстен чыгып кетет. Адашып билбей калабыз. Ошол үчүн теманы түшүнүп, билип алгандан кийин, сөзсүз аны бышыктап кайталап, бекем өздөштүрүп коюу керек. Андан кийин 15–20 күн же 1–2 ай өткөндөн кийин дагы бир ошо темага кайрылып өзүңдүн эсинде калгандарын текшерип унуткандарын эринбей кайталап койсон ошондо ал эч качан унутулбай турган болот.

1) Негизги идея, ой, окуя, мисалдар, далилдерди же болбосо, бир бүтүндүктү түзгөн составдык бөлүктөрдү (география, биология).

2) Формула, эреже, аныктамаларды, аларды пайдаланууга мисалдарды.

3) Себеп-натыйжа байланышын ж. б. эстен чыгып кетүүсү мүмкүн болгон, теманын өзөгүн түзгөн бөлүктөрүн ырааттуу системалуу кайталап чыгуу, пайдалануу.

Кайталоонун натыйжасында биз:

1. Эстен чыга турган материалды бекемдеп, бышыктайбыз.

2. Билимдерди тереңдетип, системага салып алабыз.

Теманы өткөндөн 15–20 күндөн кийин бир кайталап бекемдеп чыгуу бул эң сапаттуу өздөштүрүү болот.

Салыштырууга мисал:

Камыр кылуу. Кайра-кайра ийлесе, камыр жакшы бышат, наны ачып кетпей жакшы болот.

Топурак ылайды да кайра-кайра чаап, бир аз коюп, кийин кайра чаап бышырат. Билимди да ошентип бышыруу керек.

III БӨЛҮМ

ЗБМИС-эксперимент

ОКУУЧУЛАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧА БИЛИМ АЛУУСУ ЖӨНҮНДӨ ЭСКЕРТМЕ

Кымбаттуу окуучулар!

Мектеп, мугалимден алган билимди өз алдынча толуктап, изденип окуганда гана билиминер бышык, терең, өсүп туруучу илимге айланат. Балалыкта үйрөнүп, билбегенибиз, окубагылыбыздын ордун кийин чоңойгондо толтуруу кыйын. Анткени ал кездин өз милдети, үлүшү бар. Ал үчүн убакытты туура пайдалануу зарыл.

Өз алдынча билим алуу үчүн төмөнкүлөрдү жасоо керек

1. Жалпы интеллектуалды өстүрүүчү китептерди окуу.
2. Жаш курагынарга ылайык адабий китептерди окуу.
(Ар бир жаш курактын өз адабий китептеринин тизмеси бар, 87-бет).

3. МБСК (гезит, журнал) системалуу окуу.

4. Мектеп, айыл, район, айылдагы бай китепканасы бар адамдардан китептерди алып окуу.

5. Өзүң кызыккан кесип, тармак, предмет боюнча адабият, энциклопедия, сөздүк, колдонмо, хрестоматия журнал, гезиттик макала ж. б. системалуу окуу.

6. Окуган китептер жөнүндө ой жүгүртүп, ой бөлүшүп, конспектилеп, системага салып баруу жакшы.

7. Чөнтөк дептер ачууну унутпа!

8. «Популярная энциклопедия для детей», «Все обо всем», «Детская энциклопедия», «Кыргызстан энциклопедиясы», «Что такое, кто такой» ж. б. окуп чыгуу.

9. Телевизор, радиодон – илим, билим, маданият, жанылыктар, техника ж.б. жөнүндө берүүлөрдү системалуу көрүү. («Кино саякат», «Поле чудес», «Звездный час», «Акыл ордо», «Умники, умницы» ж.б.)

10. Жомок, аңгеме, уламыш, легенда ж. б. чондордон угуу да эң жакшы.

11. Көптү билген, көргөн, билерман адамдар менен баарлашууга аракет кыл. Бул сага эн пайдалуу!
12. Түшүнүп, билбегениңди суроодон уялба.
13. Түшүнүксүз сөз, суроолордун жообун табууга аракет кыл.
14. Окууну эс алуу менен айкалыштыр.
15. Саякатта болуу да, билим алуунун бир түрү.
16. Көптү көргөн, акылмандар ангемесине катышуу.
17. Эч качан баарын билем дебел!
18. Билгениңден биле элегин көп!

ЗБМИС-эксперимент

ОНОЙ, ТЕЗ, БЕКЕМ ЖАТТОО ЖӨНҮНДӨ

Мектепте, сабакта, турмушта, көп нерселерди жаттап, эстеп калуу, айтып берүү, жасоого туура келет. Бул билим алууда эн көп колдонуучу ыкма.

Эреже, формула, теорема, закон, аныктама, декламация, ыр тексттен үзүндү, адамдардын аттары, жыл, шаарлар, жерсуунун аттары, цифралар, учкул сөздөр жана башкаларды жаттоого туура келет.

Мына ошолорду оной тез жаттоо үчүн төмөнкүлөр сунуш кылынат:

1. Түшүнүп, мазмунун өздөштүрүп, толук окуп чык.
2. Окугандарыңды ойлонуп, илгери көргөн, билген, окугандарын менен байланыштыр.
3. Жаттоо зарыл болгон бөлүгүн тандап, бөлүп, окуп, жатта.
4. Эгер ыр, теорема, эреже чон болсо, аны мазмундуу бөлүктөргө бөлүп жатта.
5. Үнүңдү чыгарып, 2–4 жолу катуу оку. Ошондо эске (мээге) эки тараптуу аласың: 1-көрүп, окуп, 2-окуганыңды өзүн угуп.
6. Китепти жаап коюп, ичинден же добуш чыгарып айт.
7. Канчалык туура айтканыңды китепти ачып, тексттен текшер. Ошентип жаттаганыңа чейин уланта бер.
8. Жаны сөз, жыл, аттарды – ошого окшош, же ошого жакын сөз, жыл, аттар менен байланыштырып эстеп калып, жатта.

Мисалы: Ата-энеңдин туулган жылы, белгилүү инсандар, буюмдардын аты менен байланыштырып жатта.

Ошондо сен, эгер ошол жаны сөз, ат эсиңден чыкса, илгери белгилүү тааныш атты, жылды эстесең, ага байланыштуу жаны жаттаган ат, жыл жана башкалар да эсиңе түшөт.

Бул ассоциативдүү эстеп калуу деп аталат. Анын жолу көп, аны өздөштүр.

9. Жаттагандарынды шар айтып берүү үчүн, көп жолу (5–10, 20–30 ж. б.) кайтала, өзүнө-өзүн, же бирөөгө айтып бер, текшерт, бирок арада эс алып тур. Жолдошун же ага-эжен, китепти карап, сени текшерип турса жакшы болот.

10. Чарчабай, сергек убактында, таң-эртенде окусаң, жаттасаң көпкө чейин эстеп каласың.

11. Аз-аз бөлүктөн жаттап (сөз, куплет, сүйлөм, абзац, бөлүк ж. б.) улам көбөйтүрүп, кошуп бар.

12. Ырдап жатта.

13. Сүрөт тартып, схема, карта, диаграмма ж. б. тартып, керек болсо макет жасап, жазып эстеп калуу.

14. Ойноп жатта. Үн чыгарып, көркөм, образдуу, окуп жатта.

15. Жаттагандарынды жүзүмзар – талаада, мал багып жүрүп, жумуш аткарып, эс алып же ойноп жүрүп да эстеп, кайталап койсон жакшы болот.

16. Чөнтөк дептерине (блокнот) жазып алып жатта. Ошондо эстен чыкса карап эске аласың. Жазып, илип коюп жатта.

17. Эреже, закондорду жаттоодо мисал таап, далилдеп, байланыштырып жатта.

18. Кайталоо-жаттоонун негизи, билим алуунун энеси экенин унутпа.

19. Кайталоодон, бекемдөөдөн, текшерүүдөн өзүнө-өзүн айтып берүүдөн тажаба.

20. Жаттагандарынды так, даана айтып берүүгө, жазууга уялба.

21. Өз алдынча жаттоо, эстеп калуу жолдорун ойлоп таап, санап көр, өркүндөтүп, пайдалан.

Мына бул 21 эрежени сактасаң, сен тез, оной, бекем жаттап аласың жана билимиң бышык болуп, өзүнө кызмат кылат.

ЗБМИС-эксперимент

СЕБЕП-НАТЫЙЖАНЫ ТАБУУ, АНЫН БИЛИМ АЛУУДАГЫ МААНИСИ

Көпчүлүк окуучулар сабакта теманы угуп, же китепти окуса түшүнө албадым деп айтат. Турмушта да көп нерсени терең түшүнүү, айырмалап билүүдөн кыйналат. Бул абалдын көп себебинин бири – бул себеп-натыйжаны таба албастык болуу-

су мүмкүн. Эгер биз эмнени билгибиз, үйрөнгүбүз келсе, анда анын себебин, натыйжасын таба алсак, ошондо терең билип алат элек.

Булардын себеби – дүйнөдө бардык нерсе, кубулуш, окуялар ички жана сырткы себеп-натыйжалардан турат, ошол аркылуу өз-ара байланышкан. Эч нерсе себепсиз пайда болбойт. Аалам, жаратылыш, адам, бардыгынын себеп-натыйжасы бар.

Биз сабакта, китеп окуганыбызда төмөнкү себеп-натыйжаларды тапсак, тез түшүнөбүз.

1. Башталыш, абалдын келип чыгышынын себеби.
2. Түзүлүштүн себеп-натыйжасы.
3. Окуя, кубулуштун себеп-натыйжасы.
4. Өнүгүү, өзгөрүү, өсүүнүн себеп-натыйжасы.
5. Карама-каршылыктын себеп-натыйжасы.
6. Келишпестик, кагылышуунун себеп-натыйжасы.
7. Өспөй, токтоп калуунун себеби.
8. Айырма, өзгөчөлүктүн себеп-натыйжасы.
9. Окшоштуктун себеп-натыйжасы.
10. Айрым, жалпы себеп-натыйжасы.
11. Бирликтин, байланыштын себеп-натыйжасы.
12. Ырааттуулуктун себеп-натыйжасы.
13. Жетишкендиктин себеп-натыйжасы.
14. Ички-тышкы себеп-натыйжа.
15. Башкы, түпкү себеп-натыйжа.
16. Ачык, жашыруун себеп-натыйжасы.
17. Чоң-кичине себеп-натыйжасы.
18. Алгачкы-кийинки себеп-натыйжасы, ж. б. себептердин чынжырын табуу, өздөштүрүү.

Окууда теманын себеп-натыйжасы.

Подтема, абзац, сүйлөмдүн себеп-натыйжасын табуу, үйрөнүү. Көбүнчө окуя, кубулуштун ж. б. өбөлгө, шылтоо, шартын, себеби натыйжасын табуу, айырмалоо кыйын болот.

Биз булардын ар бирин мазмун, белгисине карап айырмалай билишибиз керек. Себептин келип чыгышын табууга маани берүү зарыл. Көбүнчө түпкү себеби башка болуп, бирок үстүрттөн бир себеп-шылтоо айтылып көрүнүп турат. «Жалган» себеп да болушу мүмкүн.

Бир окуянын бир нече себеби болуусу да мүмкүн. Ушулардын баарынан айырмалап, негизги, түпкү себепти таба билүү керек.

Бир себептин – көп натыйжасы, көп себептин бир натыйжасы болуусу мүмкүн. Билинбеген, байкалбаган себеп болуусу мүмкүн.

Буларды таап билүү үчүн жакшы көңүл буруп, терең сүнгүп кирүү керек. Ал үчүн өткүр зээндүүлүк, сезгичтик талап кылынат.

Биз билип, үйрөнүп, түшүнгүбүз келген бардык нерсени (темаларды) ушинтип, себеп-натыйжасын издеп тапсак анда биз толук өздөштүрүп, максатыбызга жетебиз.

ЗБМИС-эксперимент

**АЙРЫМ ПРЕДМЕТТЕРДЕН ЖЕТИШҮҮДӨ КЫЙНАЛГАН
(ЖЕТИШПЕГЕН) БИРОК, ЖЕТИШҮҮНҮ КАЛАГАН ОКУУЧУЛАР
ҮЧҮН КЫСКАЧА УСУЛДУК СУНУШ**

Көпчүлүк окуучулар башка предметтерден жакшы эле жетишет, ал эми айрымдарынан окууда кыйналышат.

Мисалы: математикадан, орус тилден же химиядан жетишпейт. Айрымдары тескерисинче – математикадан, химиядан жетишет да, гуманитардык предметтерден жетишпейт.

Мунун албетте терең себептери көп. Аларды атайын педагогика, дидактика ж. б. илимдери изилдейт. Ал эми менин максатым ошол айрым предметтерден жетишпөөнүн өзүбүзгө, окуучуларга байланыштуу себептерин үйрөнүү, жетишүүгө мүмкүнчүлүк берүүчү жолдорун сунуш кылуу.

Албетте, айрым предметтерден жакшы жетишүү же жетишпөө табигый, тубаса жөндөмдөн да көз каранды. Бирок учурунда кызыгып, терең, жакшы билим алуу, аракеттен да көп маселе көз каранды.

Математикага эң жөндөмдүү бала да жакшы аракеттенбесе, жалкоолук кылса жетишпей калуусу мүмкүн. Тескерисинче жөндөмү жок, «математикадан корккон» окуучу да кызыгып, чыдап аракеттенсе, окуса жетишип кетүүсү мүмкүн. Муну педагогикалык илим жана практика көп жолу далилдеп, ырастаган. Мен өзүм да 37 жылдык педагогикалык тажрыйбамдан буга көп мисал келтире алам. Башка сабактардан да ошондой.

Мага көбүнчө окуучулар математикадан түшүнбөймүн деп же тарых адабият сабактарынан сүйлөй албаймын, окусам түшүнбөймүн, доскада айтып бере албаймын, уялам, корком – деп кайрылышат.

Бул туура, бирок мен – математикадан түшүнүү, тарыхтан окуп, айтып берүү үчүн, кемчиликтеринди түзөтүү үчүн сен эмне кылдын десем жөндүү эч бир жооп бере албайт. Эң жакшы

жообу – аракеттенем, бирок болбоду дейт. Эмне кылдын «аракеттенип» десем эч жооп бере албайт.

Мындан корутунду, урматтуу окуучулар, силер айрым предметтерден жетишпөөнөрдүн себебин терен билбейсинер, кемчиликти түзөтүү жолун, методун да билбейсинер. «Ошол үчүн ал предметтерден коркосунар».

БУЛ АВАЛДИ ТҮЗӨТҮҮ ҮЧҮН ЭМНЕ КЫЛУУ КЕРЕК?

Бул суроого эксперименталдык тажрыйба мындай жооп берет: Өзүбүздүн (ар бир окуучу) айрым предметтерден жетишпөөбүздүн себебин үйрөнүүбүз керек.

Алар мындай болуусу мүмкүн:

1. Учурунда ошол сабактан жакшы билим алган эмеспиз, пайдубал начар.

2. Ошол сабактан жакшы окуу үчүн зарыл болгон негизги көндүм ыкмаларды, методду, билбейбиз. Мисалы: математиканы аламы: көбөйтүү таблицасы, бөлчөктү – бөлчөккө кошуу, көбөйтүү, бөлүү, теңдемелерди иштөө, квадрат, тамыр чыгаруу ж. б. Окуу сабактардан (тарых, адабият ж. б.) китеп окуу, негизгисин бөлүп алуу түшүнүү, ойлоо, корутунду чыгаруу, түшүнүгүн айтып берүү, план конспект түзүү ж. б. билбейбиз.

Көбүнчө эн эле элементар нерселерди билбейбиз. (Мисалы: 8 «б» класста 19 окуучудан 1 эле окуучунун китеп окуу темпи нормасына жакын келди, калган 18 окуучунун окуу тездиги жана тууралыгы нормага жооп бербейт. Башка класстарда да ошондой).

Ал эми билим алууда улам бир элементар нерсе кийинки билүүгө негиз болот. (Чындыгында илим, билимде – «элементар» – деген түшүнүк болбосу керек. Мында баары маанилүү. Баары жыйылып анан чон ишти бүтүрөт. Ошол элементар нерсенин бири болбосо (Мис.: көбөйтүү, бөлүү, китеп окуп түшүнүү ж. б.) сааттын механизминин бир тетиги болбосо эле ал жүрбөй калгандай, биздин билим алуу процессибиз да иштебей калат.

3. Ошол сабакка көңүл бурбайбыз.

4. Кызыкпайбыз.

5. Коркобуз.

6. Жетишүү, жакшы окуу үчүн эмне кылуу керектигин билбейбиз.

7. Кемчиликти түзөтүүнүн, жакшы окуунун сырын үйрөнбөйбүз.

8. Өзүбүзгө-өзүбүз ишенбейбиз.

9. Мугалимдерден коркобуз (билбегенибизди айтып суроодон).

10. Аракеттенип изденбейбиз.

11. Жакшы окуган окуучулардан сурап үйрөнбөйбүз.

12. Баары бир мен бул сабактан билбеймин деп өзүбүздү-өзүбүз ишендирип алганбыз. Чындыгында андай эмес, кааласаң айрым сабактан баштан жетишпей, кийин аракеттенип, жетишип кеткен окуучулардын тажрыйбасын үйрөн. Мис.: Жалилова Айнаша, Аширова З. 7-классе тарых сабагынан ошондой болду.

13. Ошол сабактан жакшы окуу үчүн зарыл көндүм, ыкма, методдорду билбейбиз. Мисалы: математикадан көбөйтүү таблицасы, бөлчөктү-бөлчөккө кошуу, бөлүү, тамырдан чыгаруу ж. б.

Эптеп баа алуунун жолун издейбиз, (мугалимдерден суранып, билгендерден көчүрүп).

14. Акыл эмгек маданияты сабагында өткөн усулдук сунуштарды пайдаланып, кемчиликтерди түзөтпөйбүз.

15. Ата-эне, ага-ини, эже-синдилерибизден сурабайбыз.

16. Төмөнкү класстарда түшүнбөгөндөрүбүздү кайталап сурап, үйрөнбөйбүз.

17. Жакшы окугандардын тажрыйбасын үйрөнбөйбүз.

18. Бардык акыл-эсибизди топтоп, көңүл коюп жетишүүгө аракет кылбайбыз.

19. Аракеттенсек да окуунун, иштин көзүн билбей «сокур» аракет кылабыз.

20. Өзүбүздүн жетишпөөбүздүн себебин терең, ар тараптуу үйрөнүп, жолун издебейбиз.

21. Жетишпөөбүздүн себебин мугалимдин сабак өтүүсүнөн же башка жактан издейбиз (чындыгында андай да болуусу мүмкүн, ошондой болсо мугалимге бул жөнүндө айтуу керек).

БИЗ ЖЕТИШПЕГЕН САБАКТАН ЖЕТИШҮҮҮ ҮЧҮН ЭМНЕ КЫЛУУ КЕРЕК ЖЕ БУЛ АБАЛДЫ ТҮЗӨТҮҮ ЖОЛДОРУ:

1. Ал сабактан жетишпей калуубуздуң себебин анализ кылып үйрөнүү.

2. Эч качан ошол предметтен жакшы жетишпей калуубуз мүмкүн эмес. Анын айрым бир тема, жолун билбешибиз мүмкүн. Ошол үчүн бирине бири себеп болуп сабактан жетишпей калабыз. Демек ошол сабактан кайсы теманы, эмнени түшүнбөгөнүбүз үчүн жетишпегенибизди аныктоо (мугалимдин жардамы менен) керек.

3. Жетишпөөбүздөгү проблемабызды үйрөнүп, жазып (бул өзү чоң иш) ошону чечүү, түзөтүү план-программасын түзүү (мугалимден жардам алып).

4. Предмет мугалимге кайрылып, жекече консультация алуу (мектепте, сабак, танапис учурунда).

5. Репетитор жалдоо (табуу). Мында ата-эне аркылуу сүйлөшүү керек.

6. Төмөнкү класстарда өтүлгөн, азыркы сабакка керек темаларды кайталап үйрөнүү (керек болсо ошол класс окуучуларынан болсо да үйрөнүү уят эмес).

7. Класста ошол предметтен жакшы окуган окуучудан консультация, жардам алуу. Көчүрүп албай, жолун үйрөнүү.

8. Башында ошол сабактан жетишпей, кийин аракеттенип жетишкен окуучулардын тажрыйбасын, ой-пикирин үйрөнүү.

9. Ата-эне, ага-иниден жардам алуу.

10. АЭМ үйрөнүп, ошол аркылуу кемчиликтерди түзөтүү.

11. Ошол предметтин негизги түшүнүктөрүн, түшүнүктөр системасын өздөштүрүү.

12. Түшүнүш кыйын болгон темалардан, маселе, мисал иштөөдөн коркпой, кайра ошолорду өздөштүрүүгө, «өжөрлөнүп», «тиштенип» киришүү.

13. Кемчиликтерди түзөтүүнүн индивидуалдык планын (КТИП) түзүү.

14. Ошол сабактан билим алуу үчүн зарыл көндүм ыкмаларды терең ар тараптуу өздөштүрүү (көбүнчө оной сезилсе да ошолорду билбейбиз).

15. Сен үчүн кыйын болгон сабакты жакшы өздөштүрүүнү өз алдына максат кылып коюп, ошого жетүүнүн планын (кагазда же көңүлүндө) түз жана ар күн, жума, ай сайын өзгөрүүгө аракет кыл. Ошентип, өз эркинди, жөндөмүндү сынап көр.

16. Иштин көзүн билбей, сокур аракеттенбей башкалардан көп, кеңеш алып, жолун, методун, ыгын үйрөнүп, аракеттен.

17. Мугалимге кайра-кайра уялбай кайрыл. Эгер ал чыныгы мугалим болсо, ал сага туура жолун, методун үйрөтүүдөн тажабайт.

18. Ошол сабакты өздөштүрүүнүн терең сырын билүүгө дилгирленип аракеттен.

19. Алгач ийгиликке жетишпесең көңүлүн чөгүп, тез эле таштап койбо. Ийгилик кыйынчылык менен, аста-секин келишин унутпа.

20. Алгач «4», «5» алып, анан аракетти токтотуп койбо. Баа үчүн эмес, билим үчүн оку.

21. Ошол сабак боюнча кошумча адабият, энциклопедия, сөздүк, көркөм китеп окусаң да жакшы жардам берет.

22. Бир жол менен аракеттенип, жетише албасаң башка жолун издеп, ошентип ийгиликке жетип, жакшы окууга жетишкенче жол издеп, сынактан өткөрө бер.

23. Бул сабактан коркуп (жетишпеген сабагыңдан), уйкуң келбестен, тескерисинче акыл-эсин, көңүлүң, аракетинди ушул сабактан жетишүүгө топтоштура бил. Эркүүлүк менен өзүнө-өзүң буйрук берип оку. Өзүнө-өзүң дем берип, колдоп оку. Ачык маанай менен олтуруп, жакшы көрүп, келечекте керектигин түшүнүп оку.

24. Бул сабактан жетишип алгыча, башка иштерге ашыкча алагды болбо. (Мисалы: телевизор, көчө ж. б.).

25. Тез жетишүүнүн оной, тез, эффективдүү, туура, женил жолун изде.

26. Жалкоолук, зеригүү тоскоол экенин унутпа. Чымырканып, изденип окуп, жетиш.

27. Библиотека, техникалык каражат, гезит, журналды пайдалан.

28. Булардан тышкары да изденип, сабакка жетишүүнүн жаны жолун өзүң ойлоп тап.

Мына ушуларды бекем ишенич, ачык маанай менен аракеттенип жасасаң, албетте, жетишпеген сабагыңдан да жетишип аласың.

Эсинде болсун! «Сенден аракет, менден береке» – деген сөз бекер айтылбаган. Чындап аракеттенсең албетте, жетишип аласың!

ЗБМИС-эксперимент

САБАК. ОЛИМПИАДА, ЭКЗАМЕНГЕ ӨЗ АЛДЫНЧА ДАЯРДАНУУ ПРОГРАММАСЫНДА ЭМНЕЛЕР БОЛУУСУ ЗАРЫЛ?

1. Өткөн курсту (классты) кайталоо.
2. Өткөн темаларды кайталоо (глава, бөлүм).
3. Эреже, формула, аныктама ж. б. жаттоо.
4. Маселе, мисал, көнүгүү иштөө.
5. Модел, система, схема түзүү.
6. Словарь (сөздүк) түзүү.

7. Ошол сабактан кошумча китеп окууга (илимий, илимий-популярдуу адабий) мугалим тизме берет.
8. Энциклопедия, справочник, сөздүк менен иштөө.
9. Гезит, журнал менен иштөө.
10. ЭВМ, компьютерде иштөө.
11. Атайын теле-радио берүүнү көрүп, угуу.
12. Жазма иштерди жазуу (доклад, реферат).
13. Ошол предмет боюнча окумуштуулардын өмүр баянын, ишмердүүлүгүн үйрөнүү.
14. Суроолорго жооп (мугалим түзгөн, китептеги суроолор) даярдоо.
15. Ар бир предметтен түшүнүктөр системасын түзүп чыгуу.
16. Суроо-жооп өткөрүү. (Өз-ара баарлашуу).
17. Ошол сабак, илимдин сонку жетишкендиктерин табуу.
18. Өз-ара консультация (окуучу ассистенттер менен).
19. Предмет каанада иштөө.
20. Тапшырма, мисал, көнүгүү түзүү.
21. Орус тилинен сөздүк түзүү.
22. Англис тилинен сөздүк түзүү.
23. Жаны коомдук, саясий экономикалык сөздөр боюнча сөздүк түзүү.
24. Кругозор өстүрүү.
25. Эртеңки күнкү расписаниедеги сабактарга даярдануу (алгач ушундан башталса).

ОЛИМПИАДАГА ДАЯРДАНУУ ЖӨНҮНДӨ

Олимпиадага, конкурс, көргөзмөлөргө албетте, катыш. Булар сенин талантыңды жүзөгө чыгарып, билимине түрткү берет. Булардын баарына алдын ала даярдан. Олимпиада окуучулардын билим сапаты, интеллектиги, кругозорун аныктауучу сынак болуп эсептелинет.

Олимпиадага мыкты даярданууга төмөнкүлөрдү сунуш кылабыз:

1. Олимпиадага даярдануу боюнча мугалим менен биргеликте индивидуалдык план, программа түзүү. Аткарылышын контролдоо.

2. Окуучуларга олимпиадага даярдануу үчүн сунуш кылынуучу адабияттар тизмесин түзүп, (15–20 китеп) мүмкүн болсо таап алуу.

3. Атайын олимпиадалык тапшырмалар жыйнагын таап даярданууну уюштуруу. Мисалы: «Задачи Московских олимпиад», «Задачи Московских физических олимпиад» ж. б.

4. Жайкы каникулга кетер алдынан үч айга тапшырма даярдап алуу. Мүмкүн болсо каникул ичинде 4–5 жолу мугалим менен чогулушуп чогуу иштөө.

5. Областтык, республикалык олимпиадага материалдарын таап, даярдануу.

6. Областтык, республикалык олимпиада катышуучулары менен жолугушуу өткөрүү.

7. Ошол предмет боюнча кругозорду өстүрүү планын түзүү, иш алып баруу.

8. Телевизордон атайын берүүлөрдү көрүү. Суроо-жооп талкуу уюштуруу.

9. Ошол предмет боюнча орто мектеп курсун (6–11-кл.) бир бүтүн, кыскача конспект кылып даярдоо.

10. Предмет боюнча түшүнүктөр системасын түзүп даярдоо.

11. Атайын тереңдетип окутуу программасын, китебин таап иштөө.

12. Ошол предмет боюнча билимдерди өздөштүрүп, көнүгүү, машыгуу аркылуу билгичтиктерди үйрөтүү.

13. Практикалык, лабораториялык иштердин нормасын аткаруу.

14. Төрт денгээлдеги маселе, мисал тапшырмаларды аткарып үйрөнүү:

а) Жөнөкөй;

б) Орто;

в) Татаал;

г) Өтө татаал маселе, мисал тапшырмалар.

15. ЖОЖ, башка мектеп мугалимдерден да консультация алуу, китеп колдонмо алып, пайдалануу.

16. Ошол сабак боюнча гезит, журналдагы жаңылыктарды окуп үйрөнүү.

17. Оозеки, жазуу түрүндөгү тапшырмаларды аткарууга даярдануу.

18. Чыгармачылык иштерге даярдануу. Көп варианттуу тапшырмаларга даярдана билүү.

19. Мезгил-мезгили менен даярдыкты текшерип кемчиликтерин билип түзөтүп туруу.

20. Ар бир предмет боюнча олимпиадага даярданууга түзүлгөн, усулдук сунуштарды (мугалим окуучу даярдыгын) эскертмелерди үйрөтүп чыгуу.

21. «Пособия для поступающих в ВУЗы», «Сборник задач по физике, химии» ж. б. таап үйрөнүү.

22. Видео, магнитофон кассеталарын, интернет пайдалануу.

23. Ошол предмет боюнча:

- 1) Энциклопедия.
- 2) Словарь.
- 3) Справочник.
- 4) Пособие.
- 5) Хрестоматия ж. б. таап даярдануу.

24. Олимпиадага даярдануу боюнча жалпы дептер, конспект, сөздүк түзүү.

САБАКТА, ЛЕКЦИЯ УЧУРУНДА, КИТЕП ОКУГАНДА ТЕЗ, ТҮШҮНҮКТҮҮ КОНСПЕКТ ЖАЗЫП АЛУУНУН СЫРЛАРЫ

1. Тема, план көрсөтүлүш керек.
2. Мугалим түшүндүргөндө, китеп окуганда түшүнүп, кыскартып, өз оюн менен дептерге түшүрүү керек.
3. Ар ким өзү таяныч схема ойлоп тапкан сүрөт пайдалануусу керек.
4. Сөзмө-сөз жазсаң маани-мазмуну жоголот.
5. Негизги окуя, түшүнүк, жыл аттарды айтылган системасы менен байланышсыз болсо да бирок түшүнүп иреттүү жазып үйдө ошолорду көрүп, байланыштуу эреже, текст эсиңе түшөт.
6. Бирок мындай учурда үйгө барып унутпастан тез дептеринди карап, зарыл болсо китепке салыштыр, анан эстеп калгандарын салыштырып, толуктап байкап, жазып кой.
7. Лекция учурунда силер негизги деп бөлүп, жазып алган сөз, диаграмма, схема-таяныч сигналдар деп аталат.
8. Алар силерге эстеп калуу, эске түшүрүү, айтып берүүгө жардам берет.
9. Адабият, тарых, биология ж. б. сабактарда текст чоң, сөз көп башың айланат. Ошолорго ар бир подтема бетте өзүнө таяныч белги түзүп ал, ал сенин союздашың болот.
10. Угуп, окуп жаткан нерселеринди моделдештирип, схема, система кылып, сүрөт тартып үйрөн. Мындайча иштөө ой жүгүртүүнүн туу чокусу.
11. Лекция, текстте негизги сөз, ой, жардамчы сөз, ойлор бар. Мугалим жардамчы сөздү айтып жатканда, сен негизги сөз, ойду бөлүп ал.
12. Тез жазып жетишүү үчүн шарттык белги түзүп ал. Темда сабакта көп кайталанган сөздөрдүн баш тамгасын коюп кет.
13. Шарттуу белги. Мисал: 1. = барабар
2. ө. б. – өмүр баян

3. и. б. – илим билим

4. + – лар мүчө ж. б.

14. Лекция, текстте түшүнбөгөн жерлеринде кайра кайрыл, белги коюп мугалимден сура.

15. Лекция учурунда жаңы эсте тута тургандарындын астын сызып кой.

16. Мугалим 2–3-бет лекция окуса, аны жарым бет кылып, шарттуу белги, схема, таяныч сигнал коюп, жазып алышын мүмкүн.

17. Сабак учурунда мугалим китептен тышкары энциклопедиядан ж.б. адабияттардан сүйлөйт. Алардын баарын окуп, жазууга сага 5–10 күн керек. Ошон үчүн кыскартып жазып алышын пайдалуу.

18. Бул жазып жүргөндөрүн экзамен, зачет, олимпиадаларда керек болот.

19. Кен түшүнүп, кыска жаз.

20. Бир ооз сөз, белги менен бетти билүүнү үйрөн.

21. Уаун сүйлөмдү ошол эле учурда мээде кыскартып кагазга түшүр.

22. Универсалдуу дептер ач.

ЖАЛПЫ РЕСПУБЛИКАЛЫК ТЕСТИРЛӨӨГӨ ДАЯРДАНУУ

Тестке даярдануу – бир жагы өтө жоопкерчиликтүү, экинчи жагынан өтө пайдалуу, анткени тестке даярдануу процессинде окуучулар:

1. Билимин бышыктайт

2. Логикасын, ой жүгүртүүсүн өстүрөт

3. Кругозорун кеңейтет

4. Билимди оборотко салып, пайдаланууну үйрөнөт.

ЖРТнын жалпы максаты – окуучулардын жалпы билим деңгээлин, ЖОЖго окуп кете алуу жөндөмүн, билим алуу жөндөмүн, билимин пайдаланып эмнелерди жасай ала тургандыгын текшерүү.

Тестке даярдануу процессинде:

1. Окуучуларды моралдык-психологиялык жактан даярдоо керек

2. Классты чон кичине группаларга бөлүп, жекече жана жуп менен иштөөсүн уюштуруу.

3. Жаңы теманы класска жалпы өтүп, андан соң ар бир группа өз алдынча иштеп, өтүлгөн теманы бышыктаса.

4. ЖОЖго даярдануу үчүн колдонмодуга окшош суроо-тапшырмаларды түзүп улам мониторинг алуу

Мониторинг алынган сайын окуучулар өз каталарын, кайсы темаларды жана көндүмдөрдү жасай албастыгын биришет.

Математика

Математика 3 бөлүмдөн:

1. Арифметика
2. Алгебра
3. Геометриядан турат

Арифметикада 9, алгебрада 10, геометрияда 15 тема бар. Ушуларды мыкты өздөштүрүп, тестти ийгиликтүү тапшыруу мүмкүн. Эгер алгебрадан кыйналсан, арифметиканы мыкты өздөштүр.

Эреже, формулаларды механикалык жаттоо эмес, ошолорду пайдалануу жана туура жоопту табуу керек

Математиканын сунуш кылынган 34 темага өтө жакшы даярдануу керек. Ошол темаларды жазып алып, программа катары пайдалан. Мугалимге жазып колуна берип койсо да жакшы болот.

34 теманын ар бирине колдонмодуга окшош 4–5 мисал, маселе иштөө эң пайдалуу. Оозеки иштеп, туура математикалык ой жүгүртүүнү, методиканы калыптандыруу керек. Ал эми геометрия боюнча схема, макет, чиймелер менен иштеп, геометрияны прагматтык түрдө үйрөнүү керек.

Предметтик терминологияны, түшүнүктөр системасын өздөштүрүү. Мисалы: диагональ, пропорция, процент, биссектриса, периметр, логарифма ж. б. Эгер математикадан билим өтө төмөн болсо окшоштуктар, окуу жана түшүнүү, кыргыз тилинен 90 суроого жакшы жооп берип жогору балл алса болот.

Кыргыз тили

Кыргыз тилинен:

1. Орфография (туура жазуу);
2. Пунктуация (тыныш белги коюу);
3. Сөздүн лексикалык, грамматикалык маанисин таанып билүү;
4. Тил нормасына ылайык сөздөрдү, маанилерди колдоо;
5. Фразеологизмдер;

6. Неологизм, архаизмдерге маани берип, өздөштүрүү зарыл;
7. Эреже, касиет, белги ж. б. тууралыгын далилдеп үйрөн;
8. Эрежени пайдаланып талдоо жүргүзө билүү.

Сүйлөмдөрдү толуктоо

Тесттин бул бөлүмүндө бир же эки сүйлөмдөн турган татаал сүйлөм камтылган. Аларда экиден бешке чейин боштук болушу мүмкүн. Ошол боштуктарга туура жоопту табып коюу үчүн:

- Сөз байлыгын өстүрүү керек
- Сүйлөмдөгү боштуктарга жооптогу сөздөрдү койгондо туура, логикалык маани берсин.
- Сүйлөмдү байланыштырып турган сөздөргө маани берүү керек. Мында сөздөрдүн катары сүйлөм маанисине таасир этет.
- Сүйлөмдөгү бөлүктөрдүн логикалык байланышын түшүнө билүү керек.

Окуу жана түшүнүү

Окуу жана түшүнүү бөлүмү үчүн текст үзүндүлөрү-гуманитардык, социалдык, табият таануучулук, билим тармактарынан алынган. Бөлүмгө бири-бирин толуктап же кайсы бир жактары боюнча карама-каршы келген үч үзүндү келет. Ар бир үзүндүгө бир катар суроолор берилет. Суроолорго туура жооп бериш үчүн текстти кунт коюп окуп чыгуу керек, анткени ошол текстте суроолордун ачык же кыйыр түрдө жооптору камтылган.

Бул бөлүмгө туура жооп берүү үчүн төмөнкүдөй логиканы түшүнүү керек:

1. Сөздөрдүн тике жана кыйыр маанилерин табуу.
2. Сүйлөмдө камтылган маалыматтарга таянып, негизги ойду аныктоо.
3. Сөздүн, туюнтманын мазмунун, маанисин түшүнүү.
4. Салыштыруу үчүн саптарды кунт коюп окуп чыгуу керек.
5. 2-үзүндүдө айтылган ойлорду 1-үзүндү менен салыштырып, алардан негизги ой, тыянак чыгаруу.
6. Туура эмес жоопторду таап, «алып салуу» ыкмасын пайдалануу.
7. Тексттеги тийиштүү маалыматка таянып жооп берүү.
8. Автордун тексттеги ой жүгүртүүсүнө маани берүү.

9. Үзүндү эмнени далилдеп тургандыгын аныктоо.

10. Тексттин жардамы менен автор кандай ойду далилдегиси келгендигин аныктоо.

11. Сөз тизмегинин маанисин контекстке карап аныктоо.

12. 2-үзүндүдөгү көз караш, ой, инсандарды 1-үзүндү менен салыштырып, алардын ортосундагы айырманы табуу.

Анология

Окшоштуктарды туура табуу үчүн ЖРТга даярдануу боюнча колдонмодогу мисалдарды толук үйрөнүп чык.

АЭМ китебинен «Ойлоо операциялары» (78–82 беттер). «Китеп тексттин анализдөө» (20 бет). «Ойлоо жөндөмүн өстүрүү» (79 бет) сыяктуу темаларды окуп чык

Эталон жупта – сөздөрдүн ортосундагы карым-катышка, иретке маани берүү зарыл Анология сөздөрдүн бир же бир нече белгилери боюнча окшоштук-айырмачылыкты аныктайт. Ошол үчүн окшоштуктарды белгилөөдө төмөнкүдөй логиканы билүү керек:

1. Белгилери боюнча салыштыруу
2. Бүтүн менен бөлүктүн ортосундагы катышты табуу
3. Белгинин кандайдыр бир нерсеге, түшүнүккө же көрүнүшкө таандык экендиги
4. Эталон жуптагы түшүнүктөрдүн бирдейлиги же карама-каршылыгы
5. Түшүнүктөрдүн ортосундагы себеп-натыйжа, байланышы.

IV БӨЛҮМ

ЗБМИС-эксперимент

Сенин
жакшы
окуун
ушулардан
көз
каранды

1. Кызыгуудан.
2. Көңүл бөлүүндөн.
3. Түшүнүү.
4. Эстеп калуу.
5. Ойлоо, эрктүүлүк.
6. Мугалимди угуу.
7. Сабакта активдүүлүк.
8. Китеп менен иштей билүү.
9. ӨАД (өз алдынча даярдагуу) билүү.
10. Өз алдынча билим алуу.
11. Изденүү менен иштөө.
12. Үй-тапшырмасын аткаруу.
13. Илимий жетекчи менен иштөө.
14. Убакытты пайдалана билүү.
15. Өз ишмердүүлүгүңдү уюштуруу.
16. АЭМ билүү.
17. Билим алууну билип ал.
18. Библиотекада иштөө.
19. Тырышчаактык. Эмгек.
20. Максаттуу окуп, жашоо.

САБАКТЫ, ТЕМАНЫ ТҮШҮНҮП, ӨЗДӨШТҮРГӨНҮБҮЗДҮН КРИТЕРИЙЛЕРИ (БЕЛГИЛЕРИ)

1. Негизги мазмунун бөлүп алуу, билүү, түшүнүгүн айтып берүү.
2. Тема боюнча берилген суроолорго жооп бере билүү.
4. Мисал, маселе иштей билүү, түзүү.
5. Түшүндүрүп, өзүнүн сөзү менен айтып берүү. (Көнүгүү).
6. Турмуштан мисал келтире билүү.

7. Оозеки же жазуу түрүндө билдирүү, жасай билүү.
9. Практикада пайдалана билүү. (Практика).
10. Китеп, карта, энциклопедия ж. б. менен иштей билүү. (Көндүм, ыкма).
11. Стандарттуу эмес ситуацияда пайдалана билүүсү. (Чыгармачылык).
12. Далилдөө, төгүнгө чыгаруу, сындoo.
13. Практикалык, лабораториялык иштерди аткара билуу. (Практика).
14. Илгерки билимдери менен байланыштыра билүүсү.
15. Таяныч сигнал ж. б. түзө билүүсү. (Ыкма).
16. Аныктама, эреже, закон ж. б. билүүсү. (Теория).
17. Көнүгүү, маселе, мисал түзө билүүсү. (Практика).
18. Негизги ой, корутунду, жаңылыктар ж. б. таап өздөштүрүүсү. (Анализ).
19. Тесттерге туура жооп бере билүү.
20. Жөнөкөй, туура, татаал мисал келтире билүү.
21. Өз алдынча билимин толуктоосу. (Окуу эмгеги).
22. Суроо жоопко катышуусу.
23. Башкаларга түшүндүрүп, сурап, жооп бере билүүсү.

ПРОБЛЕМА БОЮНЧА ТАЛКУУ УЮШТУРУУ

Биз жаны теманы, жаңылыкты, проблеманы, лекцияны талкууласак ошондо терең билип, эсибизде жакшы калат.

Талкуу, талаштан чындык жаралат

- Талкуу болсо адам кызыгып, көңүл бурат.
- Талкууда көпчүлүктүн көңүлү бурулуп коомдук пикир түзүлөт.
- Талкуу процессинде кеңири байкалбаган кичи бөлүктөрү, деталдар ички сыры жана башкалар терең жана чар тараптуу билим, түшүнүк калыптанат.
- Талкууда активдүүлүк болуп, эмоция катышып, жакшы түшүнүү эстеп калуу болот.
- Талкууда проблемаларды чечүү жолдору табылып, такталат.
- Талкууда ой, түшүнүк бышык болот.
- «Байыркы грек философтору да талкуу аркылуу акыл-ой, пикирин өркүндөтүп, чындыкка жетүүгө аракет кылышкан» (Платон, Сократ).

Талкуу уюштуруу жолдору

- Теманы жакшы түшүнүп, угуп, окуу, көрүү.
- Темадагы, түйүндүү ойлор, корутундуну бөлүп алуу.
- Себеп-натыйжа.
- Өнүгүү динамикасын үйрөнүү.
- Окуя, кубулуштун өнүгүү варианттарын ойло.
- Өз вариант, версиясын даярдоо.
- Далил, корутунду даярдоо.
- Талкуу үчүн план, суроолор даярдалат.

Талкууну алып баруу жүрүшү

- Тема, маселе боюнча суроолор түзүлөт.
- Ал суроолорго көп түрдүү жооптор:
- Көз караштар даярдалат.
- Бир нече жооп, көз караштан эң туура жооп издөө.
- Сын-пикир айтуу.
- Өз варианты, көз карашын айтуу.
- Проблеманы чечүү жолун сунуш кылуу.
- Кемчилик, ийгилик себептерин табуу.

С О З Д У К Т О Р

СӨЗДУК МЕНЕН ИШТӨӨ

1. *Сөздүктөр* – жашоонун спутниктери. Ар бир сөз өзүнчө түшүнүк.

2. *Сөздүктөр* – бизге билим алууда чоң жардамчыбыз. Канчалык сөздүктөр менен көп иштесек, ошончолук билимибиз негиздүү, терең, кругозорубуз бай болот.

3. Сөздүктөрдүн милдеттери:

- ↖ Туура жазууга;
  - ↖ Сөздүн лексикалык маанисин аныктоого;
  - ↖ Сөздүн келип чыгышын аныктоого;
  - ↖ Кругозорду кеңейтүүгө;
  - ↖ Илимдин чөйрөлөрүнөн жаны маалыматтарды алууга (техника, искусство, литература);
  - ↖ Словардык запасты өстүрүүгө;
  - ↖ Түрдүү элдердин маданиятын үйрөнүүгө жардам берет.
- Француз жазуучусу А. Франс: «Словари – вся вселенная в алфавитном порядке», «Словарь – это книга книг».

1-сөздүктөр XIII кылымда пайда болгон. XVI кылымда алфавит боюнча сөздүк чыккан. Басылып чыккан биринчи сөздүк 1596-жылы чыккан. Анда 1061 сөз болгон.

Сөздүктөрдүн түрлөрү:

1. *Энциклопедиялык*. Сөздүн өзү эмес сөздүн мааниси түшүндүрүлөт.

2. *Лингвистикалык*. Ар тараптан сөздүн өзү түшүндүрүлөт.

1. Бир түрдүү сөздүктөр.

А) Түшүндүрмө сөздүк.

Б) Этимологиялык.

В) Сөз түркүмүнүн сөздүгү.

Г) Фразеологиялык сөздүк.

Д) Синонимдер.

Е) Антономдер.

Ж) Омонимдер.

3) Орфографиялык сөздөр.

И) Орфоэпиялык сөздөр.

К) Чет тилдин сөздүгү.

2. Эки түрдүү сөздүктөр. (Котормо)

Токтоназарова Чынара

СӨЗДҮК ЖАТТОО

(Орус тил, англис тилден сөз байлыгын өстүрүү)

Башка тилди үйрөнүүнүн көптөгөн метод, жолдору белгилүү. Ал жөнүндө окумуштуу адистер айтып, жазып, келишүүдө. Биз бул кыскача колдонmodo тил үйрөнүүнүн бир ыкмасы катары сөздөрдү өздөштүрүү, сөздүк запасты көбөйтүү жана аны пайдаланып, башкалар менен сүйлөшүү аркылуу тилди үйрөнүү жөнүндө айтмакчыбыз,

Башка тилди атайын сөздүк же баарлашуу китепчеси аркылуу да өздөштүрсө болот. Атайын дисктерге жазылган методикаларды пайдаланса да жакшы, бирок биз бул жерде көбүрөөк эн жөнөкөй ыкмаларын:

↖ Сөздүк блокнот түзүп;

↖ Күндө 10 англис, 10 орус тилиндеги сөздү жазып;

↖ Ошол сөздөрдү пайдаланып сүйлөм түзүп, жаттоо жолдору жөнүндө айтмакчыбыз.

Түзүлгөн сөздүктү жаттоо методикасы

1. Окуп жаттоо.

2. Кайталап жаттоо.

3. Жазып жаттоо.

4. Кагазга чон, сулуу кылып фломастер менен жазып, үйдүн эшик, терезе, дубалдарына илип коюп жаттоо.

5. Ырдап жаттоо.

6. Иштеп жүрүп жаттоо.

7. Сүйлөшүп жаттоо:

8. Жолдо жүрүп жаттоо.

9. Телевизор көрүп отуруп жаттоо.

10. Талкуулап жаттоо.

11. Ичинде кайталап жаттоо.

12. Магнитофонго жаздырып жаттоо.

13. Салыштырып жаттоо.

14. Ойлоп жаттоо.

Биздин эксперименталдык гимназияда үйрөнүп, сөз запасын өстүрүүдө бул метод колдонулуп, келүүдө. Гимназисттер мектептин класс, залдарына, терезе, дубалдарына жана башка жактарына, өздөрүнүн үйлөрүндө ашкана, жатаканаларга кооз кылып жазып илип ташташкан. Алар 5–10 күн ошол сөздөр өздөштүрүлгөнгө чейин илинип турат, андан кийин жанылап, жаны сөздөрдү илишет. Мисалы: Авазбек кызы Умида, Сыдыкова Каныкей, Абдурасулова Райхан, Кубатбек уулу Шагдан, Аманбек кызы Медина ж. б. Мына ушул жол менен сөздүк запасын өстүрүп келүүдө.

Биз экзамен, сессияларга, олимпиада, тестке, күндөлүк сабактарга даярданганда мына ушул сөздүктөрдү таап, пайдалансак жакшы натыйжа берет.

Мындан тышкары турмуш-тиричиликтин да өзүнчө сөздүгү бар.

Сөздүк менен иштөөдө төмөнкүлөргө маани берүү керек. Сөздүктөр баары алфавит негизинде түзүлгөн болот. Ошон үчүн биз издеген сөздүн маанисин табуу үчүн жогорудагы сөздүктөрдүн кайсынысы туура болбосун ошол сөздүк алфавит боюнча жайгашкан ирээтин табуу керек. М.: С. И. Ожегов «Словарь русского языка» – 57 миң сөз. (Москва, 1988-ж.) К. Юдахин «Орусча кыргызча сөздүк» – 40 миң сөз. (Бишкек, 1999-ж.)

Бул сөздүктө сөздөрдүн 2, 4, 5 мааниси берилген. Биз издеген сөздүн контекстине ылайык сүйлөмдүн мазмунуна ылайык издеген сөздөрдүн чечилишин табышыбыз мүмкүн. Мисалы: ясный деген сөздүн 5 мааниси, ярмарка сөзүнүн 2 мааниси берилген.

Сөздүк менен иштөөнүн дагы бир жолу китепти окуп жатып эле түшүнүксүз сөздөрдү издебестен алдын ала кругозор

билимди өстүрө турган тармактар боюнча сөздүктөрдү түзүп, жаттап сөз байлыгын өстүрүү. Мисалы: Маданият боюнча сөздөр, илим-техника боюнча химия, биология, тарых ж. б. боюнча сөздөрдү чогултуу. Алдын ала сөздүктү өздөштүрүүнүн бир артыкчылыгы, ал сөздөрдү жолуктургандан кийин студент кезде өндүрүш, турмушта кыйналыпкалбасын үчүн алдын ала даяр болосун.

Сөздөрдү жаттоодо төмөнкүлөр сунуш кылынат:

1. Туура, даана окуп, айтуу.
2. Сөздүн этимологиясы, келип чыгышын билүү.
3. Сөздүн маанисин толук, кең мааниде билүү.
4. Ынта менен түшүнүп сөздүктү же жаны сөздөрдү шашпай, жаттаймын дебей эле окугандан да жаттап алабыз.
5. Жаны сөздөрдү салмактуу, созуп, жоон үн менен муундап, унгу-мүчөгө бөлүп айтуу.
6. Көркөм адабият, аңгеме, повесть ж. б. окуп, сөздөрдү өздөштүрүү.
7. Үйрөнмөкчү болгон тилде ыр, макал, афоризмдерди көркөм айтуу (бир эле текст кыргыз, орус, англис тилинде берилген).
8. Синхрондуу котормо тексти бар чыгармалар аркылуу сөздү үйрөнүү.
9. Сөздү эмес, толук бир сүйлөмдү өздөштүрүү аркылуу сөз жаттоо, тил үйрөнүү.
10. Тексттерди которуу аркылуу сөз байлыкты өстүрүү. (Мис.: кыргызчадан—орус тилине, англис тилине же орус, англис тилинен кыргызчага).
11. Үйрөнүп жаткан сөзгө антоним, синоним, омонимди издеп табуу.
12. Эмоция менен, ролго кирип жаттоо.
13. Телерадиодон уккан жаны сөздөрдүн котормосун издөө.
14. Жаттап, өздөштүрүлгөн сөздөрдү пайдаланып, башкалар менен сүйлөшүү.

Гапыр Мадаминов, Авазбек кызы Умида

**БИЗДИН ГИМНАЗИЯДА ОРУС ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНЕН
СӨЗДҮК ЗАПАСЫН ӨСТҮРҮҮ БОЮНЧА ИЙРИМДИН ПРОГРАММАСЫ**

Программа экспериментального кружка по развитию и применению словарного запаса по русскому и английскому языку

№	Наименование темы	Кол-в час	Время вып-я
1	Роль и значение словарного запаса в изучении языка.		
2	Виды словарей и пути их использования.		
3	Роль словаря в понимании прочитанного, его значение в изучении языка.		
4	Обогащение, развитие словарного запаса путем осмысленного чтения словаря.		
5	Самостоятельное составление предложений с применением вновь усвоенных слов (словарей)		
6	Составить блокноты и изучать слова по следующим тематическим направлениям: - Бытовые слова; - Слова относящиеся к учебному процессу; - Слова относящиеся к культуре общения; - Природа, животный мир; - Путешествие, экскурсия, туризм, аэропорт, гостиница; - Слова по кругозору; - Научно-технические слова		
7	Методика применения, изучения и усвоения словаря.		
8	Обогащение словарного запаса с помощью перевода различных текстов.		
9	Развитие словарного запаса с помощью Разговорников (диалог, беседа)		
10	Методы предотвращения забывания вновь изученных и усвоенных слов путем систематического контроля и применения.		
11	Мировой опыт изучения иностранных языков. (уникальные, интересные примеры)		
12	Составление рассказов, написание эссе, сочинения путем применения вновь усвоенных слов.		
13	Обогащение словарного запаса с помощью чтения художественной литературы.		
14	Обогащение словарного запаса с помощью ТВ, радио, DVD и др. ТСО		

IV БӨЛҮМ

ӨЗ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНДҮ УЮШТУРА БИЛ

Биз алдыбыздагы максатыбызга жетүү үчүн өмүрдө өтө көп иштерди бүтүрүүбүз керек.

Бүткөрүлө турган иштер ушунчалык көп, эгер өз ишмердүүлүгүбүздү жакшы уюштура албасак, өмүрдөгү максатка жетпей калабыз.

Максатка жетүү үчүн ишмердүүлүктү уюштура билүү керек.

Ал үчүн төмөнкү эрежелерди сактоо зарыл:

- Өмүрлүк, жылдык, айлык, күндүк максат менен жашоо.
- Жылдык, айлык, жумалык, күндүк, сааттык план менен иштеп үйрөн.
- (Эч болбосо көңүлүндө план түз).
- Күндөлүк режим менен иштөөгө үйрөн.
- Иште ырааттуулукту сакта, бирок ишти бүтүрүүнүн стандарттык эмес жол, метод, формаларын да пайдалана бил.
- Иш ордуна (сабакка) жүзүндү, колунду, көңүлүндү таза кылып, каалоо менен башта, жакшы маанай менен иште.
- Иш ордун таза, ыңгайлуу, тоскоолдуксуз болсун.
- Эмгекти илимий уюштура бил (НОТ).
- Ишти баштаардан мурда, аны оюнда баштап, жүрүшүн акырын элестет.
- Иштин жөнөкөй, кызыктуу бөлүгүнөн башта.
- Сабакка (ишке) зарыл бардык каражаттарды даярдап, анан ишти башта.
- Ой-пикиринди топтоштуруп, өжөрлөнүп иштей бил.
- Изденип иштөөгө аракеттен.
- Ишин жүрбөсө, жасай албасаң ачууланып, таарынып, зеригип таштап койбо! Бир аз эс алып, көңүл ачып (5-10 минут, 1 саат) анан кайрадан ишке олтур.
- Кыйналсаң сурап-үйрөнүү, кеңеш алуудан уялба (артынба). (Билерман адамдан, китептен кеңеш алып үйрөн).
- Сабак даярдоодо (иштөөдө) денендин абалынын ыңгайына ылайык өзгөртүп тур. (Олтуруп, туруп, басып, жамбаштап ж. б.).

– Өз ишиндин жүрүшүн өзүн анализдей бил! (Башталышы, жүрүшү, ийгилиги, кемчилиги, жыйынтыгы).

Өзүндү өзүн сындай, сыйлай бил, уялтырып дем бере бил! «Өзүн менен өзүн кенешип иште, кылган ишин өзүңө жаксын, анан башкаларга жагат» (Атам Маматкулдун сөзү).

– Баштаган ишин жакшы бүтсө эмне болот? Жакшы бүтпөй, чала болсо эмне болот? (Эл күлөт, шылдындайт ж. б.) Очпону ойло.

– Ойлонуп иштеп, иштеп ойлонууну үйрөн.

– Ката кылуудан коркпо. Эч нерсе кылбоодон корк. Катанды да, ийгилигинди да анализдей бил.

– Ката, кемчилигинди түзөтө бил жана туура жыйынтык чыгара бил.

– Жакшы үйрөнүп, ишти бүтүргөнчө кайра-кайра баштоодон зерикпе!

– Ар бир ишти бүтүрүүнүн бир нече жолу бар экенин унутпа.

Ойунда ошол көп жолдорду элестетип, эң ылайыктуу, тез бүтө турган, жакшы жолун тандап, анан ишке кириш.

– Ишти (сабакты) бүтүрүүдө тажрыйба сыноо, чийүү, модел жасоо ж. б. пайдалана бил.

– Ишиндин өнүгүшүн, келечегин элестет.

– Улуу, өрнөктүү адамдардын өз ишмердүүлүгүн уюштуруусун үйрөн.

– Толук берилип иште. (Кулдай иштеп, бектей жүр!).

– Шашпа, бирок тез, жемиштүү иштей бил!

– Учурдагы зарыл ишти башкалардан (2–4-даражалуу иштен), бөлүп ала бил жана ошого көнүлүн, күчүн, убактыңды жумшай бил!

– Мүмкүн болушунча бир ишти баштасан аны бүтмөйүнчө башка ишке өтпө.

– Адам иштеп чарчабайт, бир түрдүүлүктөн чарчайт. Ошол үчүн кээде 3–4 ишти бир баштап, тажаганында алмаштырып турсаң да болот.

– Иштин кыйын (татаал, түшүнүксүз) жерине келип таштап кетпе, же токтотуп койбо.

– 1, 2 аракеттен, изден эгер болбосо, ал жерин калтырып, колдон келген бөлүгүн жаса. Калган бөлүгүн бүтүрүп, эс алып, ойлонуп, кайрадан кыйын бөлүгүн баштасан анда аны да бүтүрөсүн.

– Иштин жалпы жыйынтыгын чыгарып, баштапкы план, максатын менен салыштыр, эмнеси бүттү? Кайсы бөлүгү калды? Эмне үчүн? Эми эмне кылуу керек? ж. б. ушул сыяктуу суроолорду өзүңө берип, ишмердүүлүгүңдү уланта бер.

– Мына ушуларды жакшы өздөштүрүп, окууда, иште, турмушта пайдалана билсен, дайыма өз максатына жетесин.

УБАКЫТТЫ ҮНӨМДҮҮ ПАЙДАЛАНУУ ЖӨНҮНДӨ

*«Убакыттан утсаң – бакыттан да утасың,
Убактың кетти – бакытың кетти».*
*«Эртеге калбаса бүгүнкү иши,
Бул дүйнөдө ийгиликтүү жашайт шол киши».*

А.Х.Дехлавий.

*«Бүгүнкү бүтөөр ишинди,
Эртеңкиге калтырба...»*

Токтогул.

«Бекерчиден – кудай безер».

Элдiki

*«Жоголгон байлык табылат,
Жоголгон убакыт табылбайт».*

УБАКЫТТЫ РАЦИОНАЛДУУ ПАЙДАЛАНУУНУН АЙРЫМ ЖОЛДОРУ

«Эмгегинен үзүр тапкан жөнөкөй дыйкандан тартып улуу аалым, окумуштуу, генийлер да жашоодо жеке жетишкендиктеринин себеби – убакытты үнөмдүү пайдаланууда» деп жооп беришет. Дыйкан да, аалым да эч бир мүнөтүн бекер текке кетирбейт. Алар бош кеткен убакыты үчүн ушунчалык кейип, капа болушат.

Алардын өмүр жолу, ишмердүүлүгүн үйрөнүп чыгып, убакытты үнөмдүү пайдалануу үчүн төмөнкүлөрдү сунуш кыламын.

1. Өмүрлүк, жылдык, айлык, күндүк, сааттык максат, милдет менен жашап үйрөн.

2. Бардык ишти өз учурунда жаса. Аткара албасаң, ордун кечиктирбей толтурууга аракет кыл.

3. Бардык учурда иштеринди убакыт менен кошо пландап, ошол убакытты аткарууга аракет кыл. Эгер аткара албасаң, себебин үйрөн, катанды түзөтүп үйрөн.

4. Учурунда иште, эс ал, ойно, укта, бирок бир саат да бекер, себепсиз кетпесин.

5. Бир жумуштан чарчаганында, башка түрдүү иш аткарып эс алсаң да болот. Анткени, адам көбүнчө иштен эмес, бир түрдүүлүктөн чарчайт.

6. Тууган, досундун да сенин убактыңды артыкча бекер, ашыкча алуусуна жол бербей.

7. Ар күнкү аткарган же аткара албаган ишин жөнүндө өзүнө-өзүн жооп бер.

8. Улуу иштерди бүткөрө алган адамдардын өмүрүн, убакытты пайдалана билүүсүн окуп, сурап үйрөн, өз өмүрүңдө пайдалана бил!

9. Бир ишти өз убактыңда бүткөрө албасаң, башка ишти мөөнөтүнөн илгери бүтүрүп, убакыттан озо бил.

10. Ар кыл ишти рационалдуу, өз убагыңда аткаруунун жаңы жолун, методун үйрөнүп, пайдалан.

11. Өз эмгегиндин өндүрүмдүүлүгүн (убакыт бирдигинде аткарылган иш) жогорулатууга үйрөн.

12. Эмгекти илимий уюштуруунун жолдорун үйрөн.

13. Ар кыл эмгектин маданиятын өздөштүрүп, жогорку чеберчиликте аткара билүүгө үйрөн. Ошондо убакыттан утасың!

(Мисалы: Акыл эмгегинин маданияты, тез окуу, жазуу, жаттоо, үй тиричилик иштерин тез, сапаттуу бүткөрүү маданияты ж. б.)

14. Өз ишмердүүлүгүңдү уюштура бил.

15. Ар дайым бардык ишти тез, сапаттуу бүтүрүүнүн жаңы жолдорун издеп таап үйрөн.

16. Кызыктуу ишти пайдалуу иш менен айкалыштырып бүтүрүп үйрөн.

17. Иштин арасында (жолунда) иш бүтүрүп, убакытты үнөмдө.

18. Өзүнө-өзүн буйрук берип, талап коюп үйрөн.

19. Убакытын текке кетирген адам өзүнүн келечегинин душманы экендигин унутпа.

20. Бирөөнүн убакытын алганың – өз убакытыңды алганың.

21. Убакытты үнөмдүү пайдалана билип, көп иштерди бүтүрө билүү – өмүрдү узартуунун бир жолу.

22. Ар бир ишти бүтүрүүнүн бир нече жолу, ыгы бар экендигин ойлоп, таап, эң кыска убакта бүтүүчү жолун тандап ала бил.

23. Пайдалуу ишке билим алуу, өнөр үйрөнүү, жолугушуу, саякат ж.б. сааттар, күн, ай кетсе да өкүнбө, бирок максатсыз, пайдасыз мүнөттүн да текке кетишине жол бербей.

24. Жалкоого жанашпа, бекерчиден безе кач.

25. Убакытты, мезгилди сезе билип, баалап, пайдалана билип үйрөн.

26. Убакыт алтындан кымбат, бирок эч жерде сатылбайт. Анын кени да, базары да, алуучу, сарптоочусу да өзүн экендигин унутпа.

27. Өткөн мезгил – учкан куш, аны кууп жете албайсың.

28. Мүмкүнчүлүк дараметин жетпей турган же болбой турган ишке бекерге убара болуп, убактыңды кетирбе. Бул өзү да убакытты убал кылуу. «Болбогонго – болушпа...».

29. Шашпа, бирок тез иште.

30. Бир эле жумушту күндө кайталай берүүгө туура келсе, аны тез бүтүрүү, «автоматташтыруу», «ыкчамдатуу» жолун ойлоп тап.

31. Сен бир убакытта бүтүрө турган ишти башкалар канча убакытта бүтүрөт? Алдынкы окуучу, адамдар ал жумушка канча убакыт сарптайт? Нормасы канча? Эмне кылып тез бүтүрөт? ж.б. ушул сыяктууларды сурап, окуп үйрөн.

32. Ар бир мүнөт, саатта, күндө аткара турган ишинди «көңүлүндө» пландаштыр. Ошол ажыратылган убакытта бүткөрүлүшүн аракет кыл, өзүңдү-өзүн контролдо.

33. «Хронометраж» (убакытты өлчөө) пайдаланып иште-сең болот.

Саат тагуу бул мода эмес, зарылдык. Ал сага убакытты эскертип, тымызын башкарып турат.

34. Базар экономикасы шартында – эн кымбат товар – бул убакыт.

35. Убакытты ар дайым үнөмдүү пайдаланууга үлгү изде, тажрыйба үйрөн.

36. Көңүлүндө ар дайым убакыт элестеп, саат иштеп турсун.

37. Ойноо, эс алуу, көңүл ачуу, тууган-урук, достор менен болуу маанилүү иш. Аларга да атайын убакыт ажырат! Бирок бекерчиликке, максатсыз бир мүнөт да кетирбе.

ИШТӨӨ, ОКУУ ТҮРЛӨРҮ

Баскычтар

19. Дилгирленип алдыга, келечекке, максатка умтулуп иштөө.
18. Кыялданып иштөө.
17. Изденип, чыгармачылык менен иштөө.
16. Кыйынчылыктарды жеңип иштөө.
15. Чымырканып, чыналып, тиштенип иштөө.
14. Аракеттенип, тырышып иштөө, окуу.
13. Жакшы иштөө, окуу.
12. Ыргактуу, бир калыпта иштөө.
11. Мактануу үчүн иштөө, окуу.
10. Жалкоолук менен иштөө, окуу.
9. Иштин көзүн билбей иштөө, окуу. (сокур аракет)
8. Уялып, тартынып, этияттанып, өзүнө ишенбей иштөө.
7. Басынып иштөө.
6. Бирөөгө таянып, көз каранды болуп иштөө, окуу.
5. Бирөөнүн айтуусу, көрсөтүүсү менен иштөө.
4. Иштөө.
3. Кайдыгер иштөө, окуу (эптеп).
2. Өзүн зордуктап иштөө, окуу.
1. Каалабай иштөө, окуу.

ЗБМИС – эксперимент

ЭКЗАМЕН, ЗАЧЕТКО МЫКТЫ ДАЯРДАНУУ

Экзамен, зачетко мыкты даярдануу өзүн-өзү моралдык-психологиялык жактан даярдап, көңүлдү топтоп, өзүнө-өзү установка берүүдөн башталат.

Сессия, экзамендерге мыкты даярдануу үчүн төмөнкүлөрдү сунуш кылабыз:

1. Сессияга семестр ичинде, лекция, семинарларга активдүү катышып жүрүп үзгүлтүксүз даярдануу.

2. Экзамен, зачет боло турган бардык лекцияларды конспектилеп системалуу, түшүнүктөрдү жазып, жаттап жүрүү.

3. Спец. курс, семинарларда да конспектилерди жакшы жазып, пайдалануу.

4. Экзамен расписаниеси менен таанышып, экзамен, зачетко чейинки калган күндөрдү эсептеп, рационалдуу даярдануу.

5. Ар бир предмет боюнча экзамен суроолорду, терминдер берилсе, аларды мугалимден алып даярданса да болот. Ошондо ар бир суроого мыкты даярданууга болот.

6. Экзаменге керек окуу китептерин чогултуп, ошолордон эң сапаттуу, терең мазмундуу жазылганын тандап даярдануу.

7. Энциклопедия, справочник, сөздүктөрдөн пайдалануу.

8. Китеп менен иштөө, конспект жазуу ж.б. темаларды пайдаланып даярдануу.

9. Экзаменге даярданууда кыска мөөнөттүү эс алуу. 35–45 мин-да, 5-10 минутада эс алуу да маанилүү. Булар эске алынбаса даярдануу сапаттуу болбойт.

10. Китеп, энциклопедия, интернет ж.б. ар бир билеттин суроолоруна кыскача жооп жазып, конспект кылынса да жакшы болот.

11. Интернет, электрондук окуу китеби, DVD, CD, репетитор, программа ж. б. пайдалансак да жакшы болот.

12. Экзаменге даярданганда карта, таблица, схема, диаграмма ж. б. түзүп, пайдалануу да жакшы.

13. Эгер экзамен билеттеринин суроолору берилбесе, анда ошол предмет боюнча программаны таап, ошол боюнча даярданса да болот.

14. Окуу китептеринин акырында мазмуну боюнча да ар бир темага даярдануу.

Эгер курсташын же жолдошун менен даярдансан суроо берип, сурашып даярданууга да пайдасы тиет.

ЗБМИС – эксперимент

ОКУУЧУЛАРГА МАКСАТТУУ ЖАШОО, ОКУУ ИШТӨӨ ЖӨНҮНДӨ

«Улуу максат – улуу күчтү жаратат».

Максаты бар адам ар дайым ошол максатка карап аракет кылат, изденет, аракеттенет.

Эгер максат болбосо ошол адам багытсыз кайык сымал, шамал болгон жакка сүзүп, адашып кетет. Ошол үчүн жаш кезден максат коюп, ошого жетүүгө аракеттенүү, жетүү жолдорун үйрөнүү керек. Өмүрү өрнөк инсандардын ишмердүүлүгү,

өмүр баянын үйрөнүп, үлгү үчүн айрымдарын силерге сунуш кылабыз.

1. Эл-жерге кереги тийген, илим-билимдүү, белгилүү адам болуу.

2. Белгилүү бир кесипке ээ болуу (доктур, дарыгер, мугалим, инженер, багбан, экономист, агроном, акын, жазуучу, журналист, чабан ж.б.).

3. Ак ниет жакшы адам болуу.

4. Бактылуу үй-бүлөлүү болуп, билимдүү, ак ниеттүү балдарды өстүрүү.

5. Коммерсант, ишкер адам болуу.

6. Чон саясатчы, жетекчи болуу.

7. Көптү билген, бардыгы үчүн кызыктуу адам болуу.

8. Жан дүйнөсү бай, ар тараптуу өнүккөн адам болуу.

9. Ар тараптан күчтүү адам болуу.

10. Дүйнөлүк деңгээлде билим алып, эл аралык мааниде белгилүү инсан болуу ж. б.

11. Булар бүт өмүр бою алдынарга коюп, аракеттенип жете турган чон МАКСАТ. Эми ошого жетүү үчүн 1 жылдык, 5-10 жылдык максат милдеттерди аныктоо, тактоо керек. Ар бир кичинеси чоңуна жетүүнүн каражаты болсун.

Чоң жана кичине максатка жетүүнүн жолун, каражатын издеп табуу. Мисалы: Бир кесипке ээ болуу үчүн кайсы сабактан жакшы окуу керек, же жакшы адам болуу үчүн кайсы сапаттарды үйрөнүү керек ж. б. конкреттүү чакан максаттарды коюп, аткара билүү керек. Мисалы: Математикадан «5» деген баага окуу, олимпиададан 1 орунду алуу, конкурстардан женип чыгуу.

Алдына максат койгондон кийин ошого жетүү үчүн кыйынчылык, тоскоолдуктарды женип өтүп, чымырканып аракеттенүү керек. Ансыз максатка жетүү мүмкүн эмес.

ӨЗҮН-ӨЗҮ ТАРБИЯЛОО, ӨСТҮРҮҮ ЖӨНҮНДӨ

«Аракеттен – адат,
 - Адаттан – мүнөз,
 Мүнөздөн – тагдыр жаралат».
 (Теккерий)

Өзүн-өзү тарбиялоо – улуу инсандык сапат

1. Өзүн-өзү тарбиялоо – бул адамдын калыптанган идеал, ынанууларга ылайык, аң-сезимдүү коюлган максатка карата өз личностун өзгөртүүгө багытталган ишмердүүлүгү.

– Өзүн-өзү тарбиялоо үчүн алгач личность белгилүү даражада өсүшү, өнүгүшү, өзүн-өзү андап, сындап билүүсү керек.

– Өз кемчилик, артыкчылык жана мүмкүнчүлүктөрүн көрө билүүсү – бул анын жетиктигинин көрсөткүчү жана өзүн-өзү тарбиялоосунун өбөлгөсү.

2. Ар адамда жакшы болууга табигый умтулуу бар.

Өзүн-өзү тарбиялоо качан жана эмнеден башталат?

Адам эс тартып, өзүнүн мендигин сезип, билим-тарбиянын зарылдыгы жана баалуулугун түшүнүп, сезген кезден, өзүн-өзү тарбиялоо зарылчылыгын туюп, анын жолдорун издеп таап, билген кезден башталат.

Өзүн-өзү тарбиялоо адамдын өмүрүндөгү жашоо максатын аныктап ага жетүүнүн жолдорун, планын түзүүдөн башталат.

Ошол улуу максат милдетке жетүү үчүн ар күн, ай, жыл сайын ырааттуу аракеттенүү, эмгектенүү, өзүн ошого ар тараптуу даярдоодон башталат. Адам өмүрлүк максатын аныктап, келечектеги кесибин тандап, өзү үчүн зарыл (баалуу) инсандык сапаттарды аныктап билгенден кийин (бул өзү да бир топ ойлоноу, изденүүнү, ата-эне, мугалим, тарбиячы ж. б. жардамынан көптү билүүнү, көп окуп, көптү көрүп, көп менен сүйлөшүүнү талап кылат) ошого зарыл мүнөз, касиет, жөндөм, билим, билгичтик ж. б. өзүндө тарбиялоого кызыгып, издене баштайт.

Бул өзү – эң жакшы башталыш! Эгер ата-эне, мугалим окуучуну ушул даражага чейин алып келип, андан ары ошолорго жетүүгө жалпы багыт берсе, анда улуу инсандык милдетти аткарган болор эле.

Андан ары окуучубун өзүн-өзү тарбиялап, өстүрүүсүнө ишенсе болот.

Өзүн-өзү тарбиялоонун айрым ыкмалары:

1. Өзүнө-өзү милдеттенме алуу: (өзүн өркүндөтүү, ал же бул сапаттарды калыптандыруу жөнүндө, мисалы: эрктүүлүк, эстен калуу, китепти тез окуу, эркин сүйлөө, тартынбастык ж. б.).

2. Өзүнө-өзү отчет берүү: (белгилүү убакытта аткарылган иштер).

3. Өз ишмердүүлүгү жана жүрүш-турушу жөнүндө ой жүгүртүү (ийгилик жана утулуштардын себебин аныктоо).

4. Өзүн-өзү күзөтүү: (ой-сезим, настроение (маанай), каалоо, кызыгуу ж. б.).

5. Өзүн-өзү контролдоо: (өзүнүн абалы, жүрүш-турушу иш-аракетин ар дайым байкап туруу, көңүлсүз акыбеттердин алдын алуу).

Өзүн-өзү тарбиялоодо көңүл бурууга зарыл болгон негизги багыттар:

1. Дене-бой тарбиясына өзгөчө көңүл бөлүү (системалуу чуркоо, машыгуу, такшалуу, сымбаттуулук, шамдагайлык ж. б.).

2. Акыл-эс тарбиясы. Акыл эмгегинин маданиятын өздөштүрүү (интеллектуалдык өсүү, окуу, түшүнүү, ойлоо, жазуу, сүйлөө, эсептөө ж. б.).

3. Адептүүлүккө, ыймандуулукка тарбиялоо.

4. Эстетикалык тарбия: (сулуулукка суктануу, аны издеп таап, сактай билүү, көркөм табит, сезим тарбиялоо, сулуулук закону менен жашап, кийинип, эмгектене билүү).

5. Башка адамдар, айлана-чөйрө менен туура, оң, жакшы мамиледе боло билүүгө тарбиялоо. Ымала маданиятын өздөштүрүү.

6. Эрктүүлүккө тарбиялоо: (чыдамкайлык, туруктуулук ж. б.).

7. Өз ишмердүүлүгүн уюштура билүү: (максат, план, режим менен иштөө, окуу, чымырканып, рационалдуу эмгектене билүү).

8. Өзүн-өзү башкара билүү.

9. Адамгерчилик, гумандуулукка тарбиялоо: (адамды сыйлоо, коргой, сактай, барктай билүү, жардам, көмөк көрсөтүүгө даярдык ж. б.).

10. Жан дүйнөсү, рухий байлыгын өстүрүү, кеңейтүү.

11. Психологиялык, эмоциялык тарбиялоо: (жакшы мүнөз, ачык маанай, шайырлык, токтоолук, сезүү, кабылдоо, ойлоо, эстеп калуу ж. б.).

12. Бекем, терең, ар тараптуу, өсүп туруучу билим алуу.

13. Максат, милдетке жетүү үчүн зарыл мүнөз, сапаттарды өзүндө тарбиялоо.

14. Жалпы адамзаттык, асыл инсандык сапаттарды билип, өздөштүрүп, калыптандыруу.

Анын ичинен көңүл буруу зарылдары:

1. Айрыкча ак ниеттүүлүк.
2. Айкөлдүк.
3. Чынчылдык.
4. Адилеттүүлүк.
5. Мээримдүүлүк.
6. Эркүүлүк.
7. Эр жүрөктүүлүк.
8. Туруктуулук.
9. Чыдамдуулук.
10. Максатка умтулуу.
11. Өз сөзүнө ээ болуу.
12. Жоопкерчилик.
13. Тырышчаактык.
14. Билим үйрөнүүгө чанкоолук, зиректик.
15. Жакшы к. л. лоодо атаандаша, тиреше, тартыша билүү.
16. Ички жана тышкы кыйынчылык, тоскоолдуктардан өтө билүү, коркпоо.
17. Көп варианттуу ойлоо жана иштөө.
18. Эмгектене да, эс ала да билүү.
19. Сынды да, сыйды да көтөрө билүү.
20. Ийгиликти да, утулууну да татыктуу көтөрө билүү.
21. Чен-өлчөм сезимин ар дайым сактоо (чувство меры).
22. Билүүгө, үйрөнүүгө, үйрөтүүгө даярдык.
23. Изденип, үйрөнүп, окууга түбөлүктүү чанкоолук.
24. Ток пейилдик («Тойгон козудай» болуу).
25. Терең ички маданиятка жетүү.

Өзүн-өзү тарбиялап, өстүрүү жолдору:

1. Айлананы, турмушту сезип, күзөтүү.
2. Китеп окуу.

3. Адамдардан үйрөнүү.
4. Телевизор көрүп, радио угуу.
5. Идеал (үлгү) болгон адамдар менен мүмкүн болсо жолугушуу.
6. Ата-эне, мугалим, илимий жетекчилерден сурап, окуп, үйрөнүү.
7. Ойлонуп, корутунду чыгаруу.
8. Улуу адамдардын өмүр жолун үйрөнүү (окуу).
9. Саякат, экскурсияга чыгуу.
10. Адамдар менен баарлашуу.
11. Өзүнүн коркуу, тартынуусунан кесип өтө билүү.

**Өзүн-өзү тарбиялоону уюштуруу жолдору
(формалары)**

1. Окуп, өзүн-өзү тарбиялоо.
2. Көрүп, өзүн-өзү тарбиялоо.
3. Үйрөнүп, өзүн-өзү тарбиялоо.
4. Ойлонуп, өзүн-өзү тарбиялоо.
5. Турмушту күзөтүп, өзүн-өзү тарбиялоо.
6. Сурап, өзүн-өзү тарбиялоо.
7. Жасап, өзүн-өзү тарбиялоо.
8. Машыгып, өзүн-өзү тарбиялоо.
9. Пикир алышып, өзүн-өзү тарбиялоо.
10. Иштеп, өзүн-өзү тарбиялоо.
11. Кызыгып, өзүн-өзү тарбиялоо.
12. Мажбур кылып, өзүн-өзү тарбиялоо.
13. Уялып, өзүн-өзү тарбиялоо.
14. Изденип, өзүн-өзү тарбиялоо.
15. Пландуу, максаттуу өзүн-өзү тарбиялоо.
16. Системалуу түрдө өзүн-өзү тарбиялоо.
17. Кыйынчылыктарды женип, өзүн-өзү тарбиялоо.
18. Чыгармачылык менен өзүн-өзү тарбиялоо.
19. Өжөрлөнүп өзүн-өзү тарбиялоо.
20. Сындап, өзүн-өзү тарбиялоо.
21. Башкаларга салыштырып, өзүн-өзү тарбиялоо.
22. Өзүн-өзү анализдеп, баалап, өзүн-өзү тарбиялоо.
23. Максат, милдет коюп, өзүн-өзү тарбиялоо.
24. Сабаттуу өзүн-өзү тарбиялоо.

КАТА КЫЛУУДАН КОРКПОО ЖЕ КАТАНЫН МААНИСИ ЖАНА БААСЫ

Окуучулар менен баарлашуу, пикирин үйрөнүү натыйжасында төмөнкү корутундуга келдим.

Көпчүлүк окуучулар жазуу, айрыкча оозеки жооп берүүдө ката кетируүдөн коркуп (таң калыштуу) олтуруп, кайра дагы ката кылып, же ката кетируүдөн коркуп такыр жазбай же айтпай коюшат.

Бул эн коркунучтуусу, катадан этият болом деп, көңүлү иштөө, жазуу менен эмес, ката кылбоо менен алек болот.

Ката кылбайын деп, такыр эркин боло албай коёбуз. Өз оюбузду, түшүнүгүбүздү айтуу, жазуудан көбүнчө катадан коркуп, токтоп калабыз. Себеби ката болот деп коркот. Анын натыйжасында билим, ой, сезим өсүүсү токтоп калат.

Окуучулар кайсы катадан коркот?

- Китеп окуудан.
- Маселе, мисалды туура эмес иштөөдөн.
- Эреже, аныктама, законду туура эмес пайдалануудан ж. б.
- Элдик алдында айтуудан.

Бул абалды түзөтүү үчүн эмне кылуу керек?

1. Окуучуга (чектүү) ката кылуу эркиндигин берүү керек. Окуучу билим алуу жолунда - ката кылуу аркылуу билимге жетүүгө.

2. Сынап көрүү, ката кетирүү аркылуу мақсатка баруучу жолдун да бар экенин билүү.

3. Эч иш кылбаган адам гана ката кылбастыгын билүү.

4. Иш, аракет, билим алуу бар жерде (иш бар жерде ката бар) каталыктар болуусун унутпоо зарыл.

5. Ката кылуу, айтууда жемеден, шылдыңдоодон тартынбоо, коркпоо. Ошо сени, шылдыңдагандар өздөрү да ката кылышын көңүлүңдө сактап.

6. Катанын себебин билип, анализдеп, оңдоого аракет кылуу.

7. Катадан туура корутунду чыгарып, экинчи ирет кайталабоого аракет кылуу. Эгер бир эле ката кайрадан кайталанса, анда бул ойлондурад.

8. Ката кылбаган адам чыныгы билимге, ийгиликке жетпейт.

9. Ката кыла турган иштен коркуп (жазуу, айтуу) өзүндү токтотпостугун керек, тескерисинче — катасыз кылууга алдын ала даярдан. Ошондо да ката кетиресин, андан кыжалат болбо. Түзөтүүнүн жолун изде.

10. Сабакта доскада жооп берерде же жазууда катадан коркпо, жарымын айтып же жазып бир жеринде ката кылсан ошондо да токтоп калба, мугалим, окуучулардан жардам алып, андан ары уланта бергин.

11. Орус тил, англис тил ж. б. сабактардан тилиңер келбесе, жасай албасанар ошондон айбыгып жооп бербей койбогула. (Бул үчүн албетте, мугалим түшүнүп класста МПК жакшы болушун карайт).

12. Өз катанарды өзүңөр үйрөңгүлө. Ким өз катасын көп, толук үйрөнсө, ошондо ката аз болот жана кайталанбайт.

13. 60—70% окуучулар ката кылуудан коркот, бирок ошону түзөтүү үчүн эч иш кылбайт. Ошентип активдүүлүгү төмөндөп сабактан, иштен четтеп, басынып кетет.

Жыйынтыктап айтсак:

— Ката кетирүүдөн коркуу эле эмес, эч иш кылбоодон коркуу керек.

— Каталыктарды үйрөнүп, түзөтүп, кайталабастыкка аракет кылып, өзүн-өзү өстүрүү керек.

— Катаны эмес, ийгиликти көздөп иш кылуу керек.

— Катадан коркуп олтуруп кайра көп ката кылуубузду, же такыр иш кылбай, четтеп калуубузду эстөө керек.

— Ката, адашуу үчүн басынбоо керек.

— Катадан сабак алып, үйрөнүү керек. (На ошибках учатся!).

БИЗДИН ӨСҮҮБҮЗГӨ, КЫЙМЫЛЫБЫЗГА ТОСКООЛДУКТАР

Бизди ушул системада көрсөтүлгөн өзүбүзгө тоскоолдук кылуучу түшүнүктөрдүн ар бирин билүү (ал эмне? эмнеден келип чыгат? эмне кылуу керек?) ж. б. үйрөнүү керек. Зыяндуусун жоюунун жолун үйрөнүү. Практикалоо. Ата-энеден, мугалимдерден сурап, китептерден издеп, таап, чукур, ар тараптуу үйрөнүү керек. Бул кемчиликтерди түзөтүү боюнча өзүн-өзү тарбиялоо, пайданы да, зыянды да ар тараптуу үйрөнүү керек.

БИЗДИ КЫЙМЫЛГА КЕЛТИРҮҮЧҮ (МЕХАНИЗМ) СИСТЕМА

ЭСКЕРТҮҮ: Булардын ар биринде эмне маани жатат? Ага кантип жетүү керек? Ойготуу жана кыймылга келтирүү жөнүндө ойлонуу керек. Булар саат механизмдей бирөө кыймылга келбесе калганына таасири тиет. Ошондуктан бардыгын бирге, толук кыймылга келтирүү.

II БӨЛҮМ

ТҮШҮНҮКТӨР СИСТЕМАСЫ ЖАНА АНЫН МААНИСИ

Ар бир сабактын (предметтин) негизги мазмунун түзгөн түшүнүк: закон, эреже, аныктама, терминдер, белги жана касиет, ой-пикир, корутундулар болот. Алар ошол предмет окутулган алгачкы класстан (мисалы тарых 5-кл. Физика 7-кл. ж. б.) баштап, 11-класска чейинки окуу китептеринде чагылдырылат (окутулуп, айтылат).

Бирок, ар бир класста өтүлгөн ошол теманы, главаны өтүүдө айтылып, ошону менен калып кетет. Жеткиликтүү пайдаланылбай окуучунун эсинен чыгып кетет. Натыйжада кийинки класста окуучу өткөн жылкы (же өткөн темадагы) билимди, негизги түшүнүктү пайдалана албайт. Ошентип улам жаңы тема, классты окуу бошон, үстүртөн, илгерки билимге таянбаган, байланбаган болот.

Ал эми жаңынын эски менен байланышы, ага негизделиши, андан келип чыгышы – бул дидактиканын зарыл талабы! Ансыз билим бекем, терең системалуу болбойт. Ошон үчүн ар бир предметти окуп үйрөнүүдө өткөндү жаңы менен байланыштырууга, кайталоого, өз ара байланыштыруу, системага салууга өзгөчө маани берүү керек!

АЛ ҮЧҮН ТӨМӨНКҮЛӨР СУНУШ КЫЛЫНАТ!

1. Өз ара байланышкан, бири-биринен келип чыккан, бири-биринен көз каранды болгон, же толукталган түшүнүктөр системасын түзүү (Схема, ырааттуулук, чынжыр түрүндө).

2. Ар бир тема бөлүмдүн негизги түшүнүктөр группасын түзүү (жазып чыгарып коюу).

3. План, лекция, конспект, реферат, доклад, билдирүү жазууда (сабакта жооп берүүдө) алгач түшүнүктөр системасын түзүп алуу пайдалуу. (Түшүнүктүн аныктамасы болбосо да, аттарын жазып көрсөтүү).

4. Жаңы теманы түшүндүрүү, үй-тапшырмасын даярдоодо да доскага түшүнүктөр системасын жазып коюу пайдалуу.

5. Ар бир теманын, сабактын негизги мазмунун өзөктүү түшүнүктөр түзөт. Сабакта өз алдынча даярданууда окуучулардын ошол өзөктүү түшүнүктөрдү өздөштүрүүсүнө жетишүү.

6. Ар бир теманын түшүнүктөр системасын түзүү.

7. Бөлүмдүн түшүнүктөр системасын түзүү.

8. Главанын түшүнүктөр системасын түзүү.

9. Ар бир курстун түшүнүктөр системасын (мис.: География IV кл. VIII кл. түзүү).

10. Орто мектептеги ар бир предмет (5–11-кл.) боюнча бир бүтүн түшүнүктөр системасын түзүү.

11. Термин, түшүнүктөрдү алфавит боюнча эле жазбастан предметтик түшүнүктөр боюнча терминдерди бири-биринен келип чыккандай, бири-бирин толтура турган түрдө системалуу жазуу.

12. Сабак, теманы өтүүдө алдын ала түшүнүктөр системасын жаздыруу.

13. Зачет, экзамендерде түшүнүктөр системасы боюнча суроо.

14. Ар бир сабак, предмет боюнча окуучулар билиши керек болгон түшүнүктөр системасынын минимумун жазып чыгарып коюу. (Бул билимдин мамлекеттик стандартына да ылайык келет.).

Ошолордун өздөштүрүшүн талап кылуу.

Түшүнүктөр системасын түзүүгө эмне жардам берет (Ар бир предмет боюнча)

1. Орто мектеп программалары (айрыкча окуучулар билүүлөрү, көнүгүүлөрү тийиш, негизги түшүнүктөр ж. б.).

2. Окуу китептери, мисалы, химия сабагынан.

Химия сабагынан

Химия, заттар, химиялык кубулуштар, реакциялар, химиялык элементтер, химиялык формулалар, валенттүүлүк. Салыштырмалуу атомдук масса. Салыштырмалуу молекулалык масса. Моль, Авагадро саны, Заттардын массасынын сакталуу закону, химиялык теңдемелер, химиялык реакциянын типтери: ажыроо, кошулуу, орун алмашуу.

Кычкылтек, кычкылдауу, оксиддер. Кычкылтектин алынышы. Катализаторлор ж. б.

Мындан тышкары окуучулар физика, химиядан – расчёттук, комбацияланган маселелер, демонстрациялар, лабораториялык, практикалык иштерди жасай билүүсү зарыл.

ЗБМИС-эксперимент

ТЕРМИН, ТҮШҮНҮКТӨРДҮ ӨЗДӨШТҮРҮҮ, ТАБУУ, ПАЙДАЛАНУУ ЖАНА ЖАТОО ЖӨНҮНДӨ

Термин, түшүнүктөр биздин билимибиздин негизин түзөт. Бирок биздин окуучулар ошол термин, түшүнүктөрдүн системасын да, айрым эң негизгилерин да билбейт.

Китепте, текстте же лекцияда жолуктурса да эшитип, окуп, же жазып алып, ошону менен эле калтырып коёт. 50–60% окуучулар өздөрүнүн ӨАБА (өз алдынча билим алуу) блокнотундагы термин, түшүнүктөрдү жазган бирок, мазмунун билбейт, билсе да бир жактуу болуп калат. Ал эми термин, түшүнүктөр көбүнчө сүйлөмдө ээлеген ордуна, текстке карап мазмуну өзгөрүп турат. Ал эми окуучулар көбүнчө бир эле мааниде билет. (Сөздүк же справочникте, окуу китебинде жазылгандай).

Көп кырдуу маанисин, пайдалануу жолун кенен билбейт. Көбүнчө билсе да пайдаланылбай, эсинен чыгып кетет. Ошол себептен термин, түшүнүктөр менен иштөө, аларды өздөштүрүүдө төмөнкүлөрдү сунуш кыламын.

1. Түшүнүк, термин — билим негизи экенин билүү.
2. Китеп, лекциядагы термин, түшүнүктү издеп табуу.
3. Түшүнүү.
4. Жазып алуу.
5. Өздөштүрүү.
6. Практикада (ар кайсы шарт, учурда) пайдалануу.
7. Жаттоо, эстен калуу.
8. Системага салып, билим алуу да, практикада пайдалануу.
9. Түшүнүксүз термин, тексттерди энциклопедия, сөздүк, справочниктен издеп, таап, сөздүк, блокнотко жазып алуу.
10. Өзүң кызыккан предмет (сабак) кругозор боюнча сөздүк, термин, түшүнүктөр боюнча «блокнот» түзүп, улам толуктай бер.

Ойлоо жөндөмүн өстүрүү

Бизге турмушта эң зарыл сапаттардын бири – бул ой жүгүртө билүү. Ал аркылуу биз дүйнөнү таанып билебиз, өз ишмердүүлүгүбүздү уюштурабыз, эмгектенип жашайбыз.

Ойлоо аркылуу ар түрдүү татаал суроолорго жооп таап, турмуштук кыйын шарттардан жол таап чыгабыз.

Демек ойлоо жөндөмдүүлүгүбүздү кичине кезибизден калыптандырып, өстүрүүбүз зарыл.

Ойлоо жөндөмдүүлүгүн өстүрүү үчүн төмөнкүлөргө маани берүү зарыл: (Сунуш кылабыз.)

– Кызыгып, угуп, көрүп, окуу. Улуу ойчулдардын ойлоо жөндөмүн үйрөнүү. Мисалы: Сократ, Демократ, О. Хайям, Беруний ж. б.).

– Таң калуу, баалоо, талдоо.

– Күзөтүү, салыштыруу. Айырма-окшоштугун табуу.

– Суроо коюп, жооп издөө. Өткөнүн (тарыхы, келип чыгышы) билүү.

– Азыркы абалы, келечегин билүү.

– Эмнеге? Кантип? Качан? ж. б. суроолорго жооп издөө.

– Тар маани, кең мааниде (масштабда) алып кароо, талкуулоо.

– Азыркы абалы, өнүгүүсү негизинде келечегин болжолдоо.

Моделдештирүү.

– Азыр, бүгүн-эртен, келечекти билүү, болжолдоого аракет.

– Бардыгынын бардыгы менен.

– Ар биринин бардыгы менен.

– Бардыгынын ар бири менен байланышын табуу.

– Себеп-натыйжа, байланыш-чынжырын табуу.

– Ой жүгүртүп, далилдеп, корутунду чыгара билүү.

– Жакындан-алыска, алыстан-жакынга.

– Жалгыздан көпкө, көпчүлүктөн – жалгызга.

– Айырмадан – окшоштукка, окшоштуктан – айырмага.

– Жөнөкөйдөн татаалга, татаалдан – жөнөкөйгө.

– Бүгүндөн – келечекке, келечектен бүгүнкү ж. б. ой жүгүртүп өтө билүү.

– Татаал кубулуш, окуяларды анализдеп, негизгисин бөлүп, системага сала билүү.

– Өбөлгө, шартты таба билүү.

– Шылтоо менен себепти ажырата билүү.

– АЖППОКТУ өзгөрүү, өсүүдө динамикалуу деп алып кароо.

– Бийиктен – төмөнгө, төмөндөн – бийикке.

– Тарлыктан – кеңдикке, кеңдиктен – тарлыкка.

– Бардык нерсени – жалпы бир бүтүнгө алып кароо жана айрым бөлүктөрүн да өзүнчө көрө билүү.

– Карама-каршылык тоскоолдуктарды таап, көрө билүү.

– Он, терс таасирди көрө билүү. Көрүп, эшитип, сезип ойлоо.

– Ички-сырткы көрүнөр-көрүнбөс себеп, өбөлгө ж. б. көрө билүү.

– Акыл менен, ой-кыял менен теренине сүнгүп кирүү, өтмүшү, бүгүнкү күнү, келечегине ой жүгүртүү.

– Окуянын өнүгүүсүн алдын ала көрүү, терс жагдай болсо алдын алуу.

– Айтылып, жазылып, көрүнбөсө да сезип, байкоо.

– Баары маселеге (окуяга) диалектикалык көз караш менен жандашуу.

– Масштабдуу ой жүгүртүү, тереңдеп кире билүү.

– Ар тараптуу алып кароо. Мына ушуларды үйрөнүү, өздөштүрүү керек.

ЗБМИС-эксперимент

КӨП ВАРИАНТТУУ ОЙЛОО, ИШТӨӨНҮН АЙРЫМ ЭЛЕМЕНТАРДЫК МИСАЛДАРЫ:

– Үйрөнүү, ишти бүтүрүү, проблеманы чечүү, максатка жетүүнүн ар түрдүү шартка, жагдайга туура келе турган (ойлоо) көп жол, варианттарын ойлоо, ошолорду, амалга ашыруунун жолун издөө.

– Аракет, иштин көп (2–5 же андан да көп) жолу, ыгы, методун издөө, ошолорду учурда эң туура, оной, жакшысын тандап алуу.

Бир багыт (жагынан) менен аракет, таасир кылуу, эгер ал максатка алып барбаса башка жагынан түз же кыйыр таасир кылуу, аракеттенүү, ишти бүтүрүүнүн көп жолу, вариантына ээ болуу. Ошентип биз көп варианттуу ойлоо, иштөөгө жетише алсак, көпчүлүк бүтүшү кыйын ой, максаттарыбыз ишке ашуусу мүмкүн.

ЗБМИС-эксперимент

ТАҢ КАЛУУ СЕЗИМИН (ЖӨНДӨМҮН) ӨСТҮРҮҮ ҮЧҮН ЭМНЕ КЫЛУУ КЕРЕК?

Таң калуу – бул өзү сезимдин, ойдун, көз караштын, көңүлдүн кокус же бирдемеге ойгонуусу, ишенип-ишенбөө, адаттагыдан, күтүлбөгөндөн бир жанылык, өзгөрүүнү табуу. Ошого сүйүнүү.

1. Адаттагыдан, күтүлбөгөндөн өзгөчөлүк, жаңылыкты таап, көрүп, сезип, ички күчтүү сезимин билдирүү, кабылдоо.

2. Билип, үйрөнүүсү керек болгон бардык нерсеге кызыгып мамиле кылуу.

3. Айланабызда биз байкабаган сырдуу кубулуш өтө көп экенин билип, ошону биздин көңүлүбүз бурулган бардык нерседен издөө.

4. Жаңылыкка, өзгөрүүгө, өзгөчөлүккө, окшоштукка, байланышка, ырааттуулукка, ж. б. таң калуу.

5. Көрүп, угуп, сезип, таң калуу.

6. Эхе! Охо-о-о! Мына-а! Ана-а-а! Мен тап-ты-м!

Суй-үн-чү-у-ү! Кут-тук-тай-мын! Көргүлө! Уккула!

Сук-таң-гы-ла-а-а! Жакшы экен! Сулуу экен! Улуу экен!

Таза экен! Кызык экен! Укмуш экен! ж.б.деп айтып, ой бөлүшүп, таң калуу.

7. Жакшы адамга, сөзгө, ойго, ишке, китепке, көрүнүшкө ж. б. чын ыкластуу таң калуу.

Окуучулардын таң калуусун өстүрүү үчүн эмне кылуу керек?

1. Үй-бүлө, башталгыч класстан эле таң калуу касиетине үйрөтүү.

2. Таң калуунун мазмунун, маанисин түшүндүрүү.

3. Анын зарылдыгын ачып, далилдөө.

4. Таң калуунун үлгүсүн көрсөтүү.

5. Сабак өтүү учуру, тарбиялык саатта таң калуу, таң калтырууга жагдай түзүп, уюштуруу.

6. Угуп, көрүп, сезип, жаңылык, өзгөчөлүккө суктануу, сүйүнүү, кызыгууну ж.б. калыптандыруу.

7. Себеп-натыйжа, өзгөрүү, өсүү ж.б. сырдуу кубулуштарды таап, таң калуу, ошондон ырахат алуу.

8. Таң калгандарын кабылдап алууга, эстеп калууга бирөө менен бөлүшүүгө ж. б. ошолор аркылуу билим-тарбиянын өсүүсүнө жетишүү.

ЖАКШЫ ЭСТЕП КАЛУУНУН ЖОЛДОРУ:

1. Кызыгып угуу, окуу.

2. Өзүнүн керек максаты менен байланыштыруу.

3. Түшүнүп эстеп калуу.

4. Көрүп, кармап эстеп калуу.

5. Активдүү жана өз алдынча билим алып, үйрөнүү.

6. Угуп окуп жаткан мезгилде эң негизгисин бөлүп алып, эстеп калуу.

7. Жаны билгендерди, илгери билгендер менен байланыштыруу.

8. Чоң тема жана текст болсо, бөлүп-бөлүп окуп, түшүнүү.

9. Окуганын, укканын өзүнө-өзү айтып берүү.

10. Бөлүп-бөлүп эстегендерди бириктирип ойлоо.

11. Салыштырып, күзөтүп эстеп калуу керек.

Ар кимдин эстеп калуусу ар кандай болот, бирөөлөр:

– көрүп,

– угуп,

– кыймылдап,

– аралашып, жакшы эстеп калат. Эстеп калуунун эки чоң түрү бар:

1. Түшүнүп эстеп калуу.

2. Механикалык (жаттап) эстеп калуу.

Китептин, мугалимдин сөзүн түшүнүп эстеп калуу керек.

Ыр, жыл, шаар, адамдардын аттарын жаттап эстеп калуу керек.

VII БӨЛҮМ

ЗБМИС-эксперимент

ОКУУЧУЛАРДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛ ИШИ

Билүү, үйрөнүүгө кызыгуу, дилгирленип окуунун бир жолу – бул чыгармачыл иштерди жасоо (сабакта, сабактан кийин өз алдынча).

Өкүнүчтүүсү биз буга көп маани бербейбиз.

Адам жөнөкөй «робот» сыяктуу бир түрдүү иш жасай берүүдөн тажайт. Окуучулар үчүн китеп окуу, көчүрүп жазуу, окуганын, укканын жөнөкөй кайталап айтып берүү да кээде ошондой тажатма иш болуусу мүмкүн.

Адамды сырдуу, чыгармачылык изденүүнү талап кылган иш, тапшырмалардын түрү өзүнө тартып, кызыктырып, өстүрүп турат.

Окуучулар, студенттер үчүн кандай чыгармачыл иштер болуусу мүмкүн?

1. Окуп, эшиткенине өз алдынча план түзүү.
2. Теманын картасы, схемасы, диаграмма, таяныч сигналдарын түзүү.
3. Себеп-натыйжаны табуу.
4. Темага карата өз ой-пикирин айтуу же жазуу.
5. Сабак, тема жөнүндө сочинение, реферат билдирүү, доклад ж. б. жазуу.
6. Кошумча адабияттар менен иштөө.
7. Модель, макет, версия, вариант, проект түзүү (тема мазмунуна карата).
8. Аңгеме, эссе, ыр, курсовой, дипломдук жумуш жазуу (түзүү), ролдоштуруу, сахналаштыруу.
9. Темадагы термин, түшүнүктөр системасын түзүү.
10. Өткөн, азыр, келечек менен байланыштыруу.
11. Сүрөт тартуу китептен көчүрүү эмес, кыялданып.
12. «Менин оюмду», «Мен болсом» деген темада, окуучулардын көз караш, оюн айттыруу.

13. Төгүнгө чыгаруу, далилдөө.

14. Өз алдынча маселе, мисал, проект ж. б. түзүү.

15. Аннотация жазуу.

Булардын баарын китептен башкача, окуучунун өз кыялдануусу менен жасатуу.

Доклад

Доклад – мектеп, университет, конференция, симпозиумдарда кенири пайдаланылат. Эл аралык практика, чет өлкөлөрдө да кенири пайдаланылат.

Ошол себептен азыртадан окуучулар доклад даярдоо, жазуу, эл алдында доклад жасоого үйрөнүүсү зарыл.

Алгач доклад жазылуучу тема терең, ар тараптуу, үйрөнүлөт. Ал тема, чыгарма, илимий эмгек, китеп, өлкө, окуя ж. б. өзү үйрөнүлөт. Алар жөнүндө жазылган ой-пикир, сын, сунуш ж. б. макала, көз караштар үйрөнүлөт.

Алардын айрым орчундуу учурлары көчүрүлүп, докладда цитата, далил катары пайдаланылат. Пайдаланылган материалдар кайсы китеп, гезиттен алынганы, автору ж. б. ачык көрсөтүлөт.

Докладдын максаты: ой-сөздүн багыты, планы болот. Доклад угуучулар окуусу үчүн эмес, автордун (доклад жазган адамдын) өз оозунан угуу үчүн жазылат. Ошол үчүн доклад аудиторияга, угуучуларга түз кайрылып, жандуу, оозеки кепке (речке) жакын, ырааттуу, кызыктуу болуусу керек.

Гимназия, мектепте силер докладды окуучулук конференция, кече, КВН ж. б. га даярдап, чыгып сүйлөйсүнөр.

Доклад даяр болгондо, алдын ала окуп, сүйлөп, машыгып, даярданып, системага салып алсанар жакшы. Ошондо эл алдында үнүлүп баарын окуп олтурбастан, жай, өз сөзүн менен, эркин сүйлөп, зарыл учурда эле цитата, мисалдарды, цифраларды окуп берсенер жакшы болот.

Доклад окууда ошол теманы терең өздөштүрүп алсанар, аудитория менен түз байланышка чыгып, эркин баарлашып өткөрсө болот. Докладды уккандарга кызыктуу болсун үчүн докладга тиешелүү схема, таблица, диаграмма, сүрөт ж. б. көрсөтүлүп, пайдаланылса болот.

Доклад акырында докладчынын ой пикири, корутунду, сунуштары жазылып, айтылса жакшы болот.

Рефераттын мааниси, жазуу жолдору

Реферат – берилген бир тема боюнча жазылган кыскача илимий эмгек. Реферат – окуучу, студенттерде илимий стилди калыптандырууда чоң роль ойнойт. Ал илимий-маалыматтарга негизделгендиги, так жана анык тил менен жазылышы менен айырмаланат.

Реферат жазган адам тема боюнча өз ой-пикирин өз сөзү менен жазып, баяндалат. Жазган адам өз оюн, пикирин далилдөө үчүн түрдүү китеп, адабият, гезит, монография жана башкалардан цитата келтирет.

Пайдаланылган китептин аты, жылы, бети көрсөтүлөт. Башка бирөөнүн ой-пикири, сөзү ж. б. пайдаланылса да, анын аты-жөнү жазып көрсөтүлөт.

Рефератты план түзүп жазса туура болот анда:

1. Киришүү.

2. Негизги бөлүгү (ал өзү бир нече пункттан түзүлүп, тема боюнча негизги маалымат берилет).

3. Жыйынтык, корутунду бөлүгү.

Акырында пайдаланылган адабияттар берилсе жакшы болот. Көпчүлүк окуучулар сабакта реферат жазышат. Бирок аларды окуп, таанышсак, аты реферат деп аталса да мазмуну талапка жооп бербейт.

Себеби:

1. Алар реферат жазуу методун, жолун, билбейт.

2. Реферат жазсам деп 1–2 китептен көчүрүп жазып, сыртын кооздоп жазып келет.

3. Өз оюн, пикирин өз сөзү менен системалуу жазууну билбейт.

4. Реферат жазууда түрдүү илимий-булактардан (монография, энциклопедия) пайдаланууну билбейт.

5. Өзү жазган тема жөнүндө өз алдынча ой жүгүртүп, жыйынтык, корутунду чыгара албайт.

6. Мына ошол себептүү реферат жазуу жөнүндө кыскача сунуш жазылды.

МАСЕЛЕНИ ОНОЙ ЧЫГАРУУНУН ЖОЛУ:

1. Маселени мазмунун түшүнгөнүнө чейин кайра-кайра оку. Класста мугалим менен иштегендерине окшоштуруп, салыштырып көр.

2. Маселенин негизги сөздөрүн жана керектүү сандарын тап.

3. Белгилүү жана белгисиз чоңдуктарды белгиле.

4. Маселенин негизги суроосун түшүн.

5. Эгер маселе сага (түшүнүксүз) кыйын болсо, анда сүрөтүн тарт же кыскача жазып ал (схема менен чийип, таблица аркылуу белгиле).

6. Өз ой жүгүртүүндү төмөнкүдөй жүргүзсөң болот:

а) Ойлон, маселенин суроосуна жооп бериш үчүн, эмнени билиш керек?

б) Эгер ушул керектүү чоңдуктар белгилүү болсо, анда ойлон, кандай жолду сөзсүз тандап алыш керек.

в) Аны аткар.

г) Эгер маселенин суроосуна тезирээк жооп таба албасан, анда алдын ала эмнелерди билиш керектигин ойлон.

д) Эки белгисиз чоңдукту таппайынча, ой жүгүртүүндү токтотпо. Же мындай:

а) Маселенин 2 белгилүү саны бар биринчи бөлүгүн окуп чык.

б) Ушул чоңдуктар боюнча эмнелерди билүү керектигин ойлон.

в) Маселенин андан аркысын окуу (кийинки белгилүү санга чейин).

д) Ой жүгүртүүндү мындан ары да ушинтип ула (эгер керек болсо).

е) Ойлон, эми эмнени билиш керек? Маселени чыгаруу үчүн ушулар керекпи?

ж) Тиги же бул чоңдукту табуу үчүн кыймылды белгиле (кыймылды тандоонун негизин бил).

7. Маселенин чыгарылышын текшер.

8. Маселенин жообун жаз (кыскача жана толук).

9. Маселени чыгарууда сөздүк, справочник, консультациялардан пайдалан.

Дилбаян жазуу жөнүндө эскертүү

1. Эң биринчи дилбаяндын темасын ойлонуп тап. Эсинде болсун, темадагы ар бир сөз мааниге ээ. Сочинение жаза турган оюнду толукта.

2. Дилбаяндын темасы, эгер тема берилсе анда максаты жөнүндө ойлон. Кандай сөздөр, сүйлөмдөр менен аны көркөмдөсө болот, план түзүп чык.

3. Түзүлгөн планды туура сактап, ага жооп жаз.

4. Мүнөздүү сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү тандап жаз. Көркөм сөз каражаттарды пайдаланып, өз оюнду жаз.

5. Бир эле сөздү же сүйлөмдү кайталай бербөөгө аракеттен.

6. Жазып алган дилбаянда өзүңдүн мамилени көргөз.

7. Жыйынтыктоону унутпа.

8. Сочинениенди кайталап окуп чык: Анда темасы жана негизги ою толук ачылып берилдиби. Керексиз сүйлөмдөрдү сызып ташта. Жетишээрлик эмес жазылган жерлерин толукта.

9. Сочинение жазууга окуган газета-журнал, көркөм адабияттардан берилгендеринди орду менен пайдаланууну унутпа.

VIII БӨЛҮМ

АЭМ САБАГЫ ЖӨНҮНДӨ ОКУУЧУЛАРДЫН ПИКИРИ

Бул китепке мен Гапыр Маматкуловичтин окуучусу жана мугалими катары өз пикиримди билдиргим келет.

Окуучулук жылдары мен 1-АЭМ эмнелерден турат? Суроо берүү маданияты, китеп текстин анализдөө, убакытты үнөмдүү пайдалануу, түшүнүктөр системасы ж. б. темалар менен таанышкам. Анда, 1997-жылы агайыбыздын АЭМ деген сабагы бар эле. Бул сабак менин билимге, окууга болгон ойлорумду бүтүндөй өзгөрттү, мен үчүн баары жаңылык эле. Сабакта отурсан, агай жөнөкөй эле нерселер жөнүндө айтат, ойлойсун, бул ишмердүүлүктөрдүн баарын билим алуу процессинде жасап эле жүрөбүз го деп. Башында түшүнүп-түшүнбөй, акырында сабактын баалуулугуна түшүндүм. Мен үчүн 1-баалуулугу – окуучуну ар тараптуу даярдайт, 2-окуучуну илим дүйнөсүнө кызыктырат, 3-окуучунун дүйнө таанып-билүүсүн кеңейтет, 4-адамды максат коюп, татыктуу жашоого үйрөтөт. 5-окуучуну билим-илимди баалоого, маданияттуу болууга тарбиялайт. Санай берсек өтө көп. Мен үчүн АЭМдин ролу өтө чоң. Мен билимди туура алууну үйрөндүм, билимимди бекемдедим. Гимназияны жакшы бааларга бүтүп, ЖОЖго өз күчүм менен бюджет бөлүмүнө өттүм.

Университетте окуганымда мен АЭМди билем: булар лекцияны угуу жана угуу негизин бөлүп конспектилөө, план жана тезис түзүү, схема таблицаларга алуу, китептин негизин бөлүп окуу, убакытты рационалдуу пайдалануу, максат коюп жашоо ж. б. АЭМ мага чоң ийгиликтерди берди. Студенттикте – окуунун мыктысы, группамдын лидер студенти болдум.

Республикалык педагогикалык окууларда Грамота менен сыйландым, 2007-жылы, 2008-жылы республикалык предмет-

тик олимпиадада окуучум Ахмедова Замира 4-орунду женип келди.

АЭМ мага кесибим же жумушумда да эле эмес, жеке турмушумда да жардам берет. Ал бардык жакшы адамдык сапаттарды баалоого, бирөөгө жакшылык жасоого, татыктуу жашоого үндөйт.

Агайга ден соолук, кайрат, ийгилик каалайм. Буйруса, агайдын окуучуларынан, алардын жетишкендиктеринен АЭМдин, эксперименттин таасири, баалуулугу көрүнөт. Бар болгону убакыт керек!

*ТОКТОНАЗАРОВА ЧЫНАРА,
№3-гимназиянын бүтүрүүчүсү (1999),
орус тили жана адабияты мугалими*

**«Менин Москвада окуп калышыма дал ушул
АЭМ себепчи»**

АЭМ сабагы мен үчүн аты өзү айтып тургандай эле акылымдын маданиятын, ойлоо жөндөмүмдү өстүрүүгө чон салым кошкон.

Бул сабак менин байкашымча Европа өлкөлөрүндө математика, физика башкача айтканда жашоодогу керектүү предметтердин денгээлинде өтүлөт.

Батыш өлкөлөрүндө ар бир адамдын аң-сезиминде АЭМде келтирилген тажрыйбалар сиңип калган. Себеби алар төрөлгөндөн баштап эле психологиясын өстүрүүгө аракет жасашат.

Менин Москвада окуп калышыма, дал ушул Г. Мадаминовдун АЭМ сабагындагы эксперименттер себеп боло алат.

*ТУРДИЕВ МИРЛАН
Москвадагы мамлекеттик физика-техникалык
университетинин жана ФПФЭ – (факультет проблем) физика
жана энергетика проблемалары факультетинин студенти*

«Акыл Эмгегинин Маданияты» сабагы жөнүндө

АЭМ – бул окуучулардын методикалык өз алдынча билим алуусу. Ошондой эле акыл эмгегинин маданияты. Бул китепте көптөгөн, биз үчүн өтө зарыл темалар камтылган. Мисалы: «Китеп тексттин анализдөө», «Негизгисин бөлүү», «Оңой, тез, бекем жаттоо», «Конспект кылуунун сырлары», «Убакытты рационалдуу пайдалануу» ж. б.

Бул темалардын ар биринин биз үчүн пайдасы чон.

АЭМди пайдаланып көп сабактарыбыз убактысынан эрте бүтөт.

Мисалы, мен өзүм олимпиадага даярданып жүрүп, 6-кл. тарых китебин бир дептерге түшүрө алдым. (Схема, план, таблица, тезис түрүндө). Мындан тышкары көп нерсе көлөмү чон тема болсо да, эгер методикага (АЭМге) салсак аз эле болуп алаканга салгандай бир системага топтолот.

Областтык олимпиадага даярданганда 1 китепти 1 күндө окуп бүтүрүш керек эле. Ошондо мен негизин бөлүп алуу, (дата, термин, цифра, негизги окуялар) терип окуу сыяктуу АЭМдеги сунуш методиканы пайдаланып, жетишип жатам.

«Суроолор аркылуу үйрөнүү» деген тема мага өтө жагат. Анткени бул өзү бир таң кала турган нерсе да, бир эле эрежеге 5, 6, 10 жолу суроо берсе болот. Суроо берүү эле эмес, суроого жооп издегенинде ар башка, ар тараптуу жооп алабыз. Мындан башка темалар да эгер жасап көрсөк өзүнчө бир укмуш.

Мен келечекте АЭМдин методикаларын көп жактарга, бүт дүйнөгө тараткым келет. Себеби аны окуучулар, жумушчулар, башкаруучулар үчүн канчалык зарылдыгын билемин деп ойлоймун, мага ошондой сезилет.

ЖУНУСОВА УМИДА

*АЖК сабагы боюнча республикалык
олимпиадада 2-орун (2011-ж.)*

*Кыргыз улуттук университетинин тарых
факультетинин 2-курсунун студенти*

ПЛАНДЫ КАНТИП ТҮЗҮҮ КЕРЕК?

1. Текстти окуп мазмунун түшүнөт.
  2. Мазмунуна карап текст бир канча бөлүктөргө бөлүнөт.
  3. Ошол бөлүнгөн текст жана анын маңызы бир сүйлөм менен берилет, башкача айтканда бул ошол кичи тексттин кичине аты.
  4. Түзүлгөн план тексттин мазмунун айтып берип тургандай болсун.
  5. Тексттин мазмуну түшүнүктүү болгондон кийин гана план түзүүгө болот.
  6. План эки түрдүү болот: 1-кыскача, 2-кеңири план.
1. Мен план түзгөнүмдө биринчи теманы окуп чыгам. Мазмунуна, маанисине түшүнөм. Ар бир абзацтын маанисине жараша ат коём. Кичине ат ошол абзацтын маанисин чагылдырып тургандай кылып түзүшкө аракет кыламын. Мен мектепте сабакта планымды пайдаланбай айтсам дагы, үйдө план түзүп даярданам. Биз көбүнчө кеңири план түзөбүз. Ал татаал теманы оңой кылып айтып берүүгө жардам берет. Кеңири планда теманы толук түшүнүп аласың. Ал эми кыска планды оңой, аз темаларда түзөбүз. Аз теманы кыска план боюнча айтып бериш оңой.

Биология сабагы – кеңири план:

1. Жашыл Эвглена: а) Эвгленанын жашашы, б) жылышы.
2. Эвгленанын тамактанышы: а) Жарыкта тамактанышы, б) Карангыда тамактанышы.
3. Эвгленанын дем алуусу. а) Жыйрылуучу вакуоль.
4. Эвгленанын жарыкты сезгичтиги: а) Көзчөсүнүн кызматы.
5. Эвгленанын көбөйүшү: а) Эвгленанын бөлүнүшү.
6. Циста: а) Цистанын пайда болушу.
7. Вольвокс: а) Вольвокстун жылышы. б) Көбөйүшү.

Тарых сабагы. XV кылымдын аягында Франциялык бириктирүүнүн аякташы. Кыска план:

1. Франция жүз жылдык согуштан кийин.
2. Феодалдардын, королдун бийлигине каршы күрөшүү.
3. Күрөштүн натыйжасы.
4. Королдук бийликтин күчөшү.
5. Франциянын бириктирилишинин натыйжасы.

«БИЛИМ БААЛУУЛУГУ»

ЖУСУП БАЛАСАГЫҢ

КУТТУУ ВИЛИМ

Тема: *Билим, илим, тарбия жөнүндөгү макал-лакаптар*

– Окуу — түндө алдындагы шам чырак,
Билим алсан маңдай ачык, жаркырап.

***

– Окуу, билим көп нерсеге жеткирет,
Бул экөөнөн урмат-сыйды көп көрөт.

***

– Сокур дешет билимсизди — жөн тебе,
Окуу гана жарык чачат дүйнөгө.

***

– Билим менен — деп айтыптыр акылман, -
Күнөөкөр да тозокто оттон кутулган!

***

– Билимдүүнүн иши дагы салмактуу,
А түркөйлөр — майда, женил, камгак бу.

***

– Кимде-ким окуй билсе, олжо табар,
Кимде-ким билим алса — бек аталар.

***

– Адамдар ар нерсеге жетиш үчүн,
Жумшаган колдун күчүн, илим күчүн.

***

– Жеткирди миң миндеген ачылышка,
Сага данк илим күчү урмат сага!

***

– Өнөргө ээ болосуң окуу менен,
Аз болсо да, билимде пайда кенен.

***

– Данк, байлыкка жеткирет илим деген,
А билим байлык каткан казнага тең.

***

– Билимдин жыпар менен мааниси окшош,
Экөөнү өзгөлөрдөн катып болбос.

***

– Илимдүүгө окуу жолдош, бир тууган,
Түркөй айдайт кулагынын сыртынан.

* * *

– Билимдүүгө окуу — кийим, аш болот,
Билимсиздер ушак менен дос болот!

***

– Окуу болсо билим үчүн жол салат,
Билим болсо иштин көзүн ал табат.

***

– Дагы бир адамдар бар билими мол,
Билими жалпы журтка көрсөтөт жол.

* * *

– Кадырлап, сыйлуу болгун алар менен
Азбы-көпкү билимин алгының сен.

* * *

– Жаман менен жакшыны билет алар,
Ак жолду ажыратып баарын табар.

* * *

– Алар түркүк жолунда акыйкаттын,
Билиминен күч алат шарият чын.

* * *

– Болбосо кокус булар бу дүйнөдө,
Жерде жемиш мол болуп онбойт эле!

* * *

– Билими даанышмандын элге жарык,
Жарык болсо түндө да жолун анык.

***

– Белек берип, аларды урмат кылгын,
Аш берип, ачык жүздөн күлүп тургун.

* * *

– Сый көрсөт, дасторконун болсун ачык,
Кадыр тутуп, аларды сыйла чачып.

* * *

– Илимине ишенип, айтканын кыл,
Сөзүн бузуп ишине салбагын чыр.

* * *

– Илим андайлардын сага керек,
Ак жолунду адашпас айтып берет.

* * *

– Алар чыны отордо — эркеч сымал,
Баштаса койду жолго алып чыгар.

* * *

– Бала өссө ар тараптуу таалим алып,
Ата-эненин андайда жүзү жарык.

* * *

– Билим алсаң — урмат, сый алып келет,
Билим сага — акыл-ой, кубат берет!

* * *

– Билимсиз жүрөк, тилдин пайдасы жок,
Билим өнөр, өмүргө суудай керек.

* * *

– Канча билсен — ошончо үйрөн, оку,
Билимдүү тилегине дайым жетет.

* * *

– Билимине мактанган билимсиздер,
Билгеним аз дегендер — көпкө кетет!

* * *

– Билим — деңиз түбү да, чеги да жок,
Канча сузсаң азайбайт, толо берет!

* * *

– Билим ал, киши болгун багып сезим,
Болбосо мал атанган наадан делет.

* * *

– Билимдүү түйшүктөнүп ойлоп жүрөт,
Билимсиз — ой жүгүртпөй ойноп жүрөт.

* * *

– Билим үчүн кол создум тынбай өзүм,
Сөздү сөзгө кынадым кошуп сезим.

* * *

– Жакшы адамдар боорукер, жолдуу болор,
Эл кишиси, аталар адам ошол!

* * *

– Акылдуу актайт дайым жеген нанын,
Аябайт керек болсо жалгыз башын!

ОКУУЧУЛАРГА ПАЙДАЛУУ КЕҢЕШТЕР

Америкалык изилдөөчүлөр окуунун төмөнкү нормаларын сунуш кылышат;

1) Башталгыч класста 80–150 сөз минутасына

2) 5–8-класста 175–204 сөз минутасына

3) 9–11-класста 241–250 сөз минутасына

Мына ушул норма бизге китеп окууга ориентир боло алат.

Үйдө сабакка даярданууга төмөнкү мөөнөт ажыратылса жакшы болот:

1-класс	1 саатка чейин
2-класс	1,5 саат
3-класс	2 саатка чейин
5-6-класс	2-2,5 саат
7-8-класс	3 саат
9-11-класс	4 саатка чейин

АР БИР АДАМДЫН ӨЗ КРУГОЗОРУН ӨСТҮРҮҮ БАГЫТТАРЫ

Дүйнөлүк адабияттан балдарга эң белгилүү 10 китеп

1. Ганс-Христиан Андерсон: «Сказки» (в том числе «Новое платье короля»)
2. Дж. М. Барри: «Питер Пен».
3. Льюис Керролл: «Приключения Алисы в стране чудес»
4. Клайв Кинг: «Стиг-мусорщик».
5. Редьярд Киплинг: «Книга Джунглей».
6. Клайв С.Льюис: «Лев, колдунья и платяной шкаф».
7. А. А. Милн: «Вини -Пух и все остальные».
8. Р. Л. Стивенсон: «Остров Сокровищ».
9. Марк Твен: «Приключения Гекльберри Финна»
10. Роалд Дал: «БФГ»

Балдардын жаш курагын эске алып, сунуш кылынуучу айрым көркөм адабий китептердин тизмеси

Көпчүлүк окуучулар эрте жашынан өзүнө ылайык эмес «оор» китептерди окуп алып, китеп окуудан тажап калуусун тажрыйба көрсөтүүдө. Мис: Башталгыч класстын окуучусу повесть, романдарды окумакчы болот, түшүнбөй таштап коет. Ошентип китеп окуудан көңүлү калат.

Виз, ата-энелер жана мугалимдер окуучуларга өз жашына ылайык китеп тандап алуусуна жардам беруубуз керек. Мис: Мектепке чейинки (4–5–6 жаштагы) балдарга женил жомок, уламыш, дастандардан үзүндү окуп, образдуу айтып берүү пайдалуу. Мис: «Ийнелик менен кумурска», «Көмөч», «Кызыл шапочка» ж. б.

Башталгыч класстар үчүн төмөнкү жомокторду сунуштайбыз

«Алтын балык тууралуу жомок», «Капастагы булбул», «Баарынан ким күчтүү», «Беш улак» ж. б.

5-класс

Сюжети, композициясы татаал эмес, каармандары азыраак жомоктор: Мис: «Акыл карачач». Сент Экзаюпери «Кичинекей ханзаада» ж. б.

Окуялары татаалдана баштаган фантастикалык чыгармалар: Мис: К. Эсенкожоев «Үчүнчү шар», В. Сартов «Роботтун туулган күнү» ж. б.

6-класс

Көлөмдүүрөк, композициясы татаалдана баштаган ангемелер: Мис: М. Элебаев «Бороондуу күнү», «Акылмандын жообу». Ыр түрүндө жазылган, көлөмү чакан поэмалар: Мис: А. Осмонов «Толубай сынчы», А. Токтомушев «Какшаалдан кат».

Анчалык денгээлде татаалданбаган повесть, романдардан үзүндүлөр: Мис: Т. Касымбеков «Дарга асуу» (Келкел роман. үзүндү) Т. Сыдыкбеков «Таш күмбөздөр сүйлөйт» («Көк асаба» ром. үз.).

Элдик эпостордон үзүндүлөр: Мис: «Эр Төштүк», «Манас», «Жаныш-Байыш» ж. б.

7-класс

Кенже эпостор: Мис: «Кожожаш», «Эр Табылды» ж. б.

Келөмдүү эпостор: Мис: А. Токомбаев «Жараланган жүрөк», Ч. Айтматов «Эрте келген турналар».

Ангемелер: Мис: А. П. Чехов «Хамелеон», М. Ауэзов «Бүркүтчү» ж. б.

Чакан женил драмалар: Мис: Ж. Садыков «Манастын уулу Семетей», Б. Жакиев «Атанын тагдыры».

8-класс

Ангемелер: Мис: А. П. Чехов «Каштанка»

Повестер: Мис: О. Орозов «Күдөр», С. Рыскулов «Карашумкар».

Поэмалар: Мис: Т. Үмөталиев «Айсулуу», А. Осмонов «Көл боюнда».

Эпостор: «Манас», «Махабхарата»

Татаалдашкан эпостор: Мис: «Олжобай менен кишимжан», «Кедейкан».

9-класс

Повестер: Мис: О. Олжобаев «Кыл көпүрө», К. Каимов «Атай» ж. б.

Романдар: Мис: Т. Сыдыкбеков «Тоо балдары», Э. Турсунов «Атажурт», Ч. Айтматов «Кыямат».

Драмалар: Мис: К. Жантошев «Каныбек», «Карачач» ж. б.

Эпостор: Мис: «Манас», «Курманбек», «Семетей», «Сейтек».

Пьесалар: Мис: Р. Шукурбеков «Мен да бирөөнүн баласымын».

10–11-класстар

Романдар: Мис: К. Баялинов «Боордоштор», Л. Толстой «Согуш жана тынчтык».

О. Бальзак «Адамдардын тамашасы», М. Ауэзов «Абай».

Повестер: Мис: Ч. Айтматов «Гүлсарат», К. Маликов «Азаматтар»

Эпостор: Мис: «Манас», «Семетей», «Сейтек», Гомер «Одиссея» ж. б.

Поэмалар: Мис: С. Эралиев «Акмеөр», «Жылдыздарга саякат» ж. б.

ГАЛЖИГИТОВА Салия
Тарых предметинен Республикалык Олимпиадада
II орунду алган.

УМАРБАЕВА Назгул
«Адам жана коом» сабагынан Республика-
лык Олимпиададан I орун алган

МАДАМИНОВ Ислам
Тарых предметинен 2009-жылы Республика-
лык Олимпиадада II орунду алган.

ДОСМАТОВ Камчыбек
 №3-гимназиянын бүтүрүүчүсү.
 КРнын өкмөтүнүн Ош облусундагы
 ыйгарым укуктуу өкүлчүлүгүнүн аппараты-
 нын социалдык мониторинг жана
 өнүктүрүү бөлүмүнүн башкы адиси.

ЖУНУСОВА Умида
 «Адам жана коом» сабагынан Республикалык
 Олимпиадада II орун алган (2011-ж.).

АКИМОВ Нуршумкар
 №3-гимназиянын бүтүрүүчүсү.
 Кыргыз Улуттук Университетинин
 тарых факультетинин 2-курсунун
 студенти.

ГРАМОТА

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН
 М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН
 М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

Кенженазар кызы Айнура

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

КЕНЖЕНАЗАР кызы Айнура
 тарых предметинен республикалык олимпиаданын
 катышуучусу

Т. А. ДИПЛОМ

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

Толубаева Айназ

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

М. ҮҮС-ТӨҮСӨНӨН ӨСӨНӨНӨН

ТОЛУБАЕВА Айназ
 «Адам жана коом» сабагынан республикалык
 олимпиадада I орун алган (2012-ж.)

ТОЙЧИЕВА Айзат

№3-гимназиянын бүтүрүүчүсү.
 2012-ж. жалпы республикалык
 тестирлөөдөн 204 балл топтогон.
 КММАнын студенти

КАРИМОВА Гүлнара

№3-гимназиянын бүтүрүүчүсү.
2012-ж. жалпы республикалык
тестирлөөдөн 209 балл топтогон.
КРСУнун студенти

АЛЫМКУЛОВ Баатыр

№3-гимназиянын бүтүрүүчүсү. 2000-ж. Японияда билимин
өркүндөтүп, Германияда билим алууда

МИРСАЙТОВА Гүлчырай
Биология предмети боюнча

Республикалык Олимпиадада I орун алган (2014-ж.)

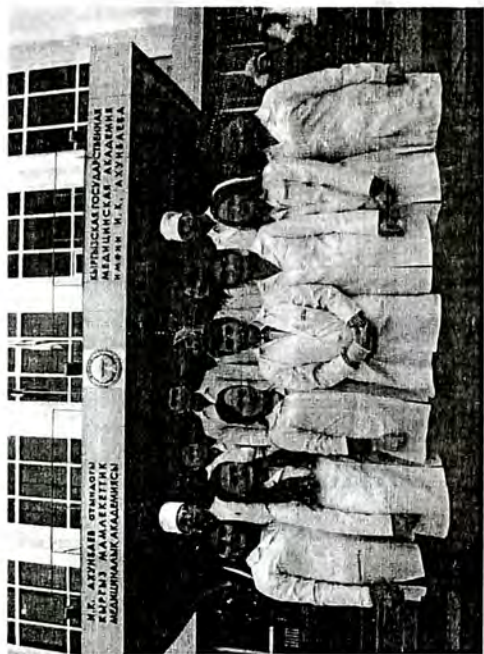

ТУРАБАЕВА Мадина

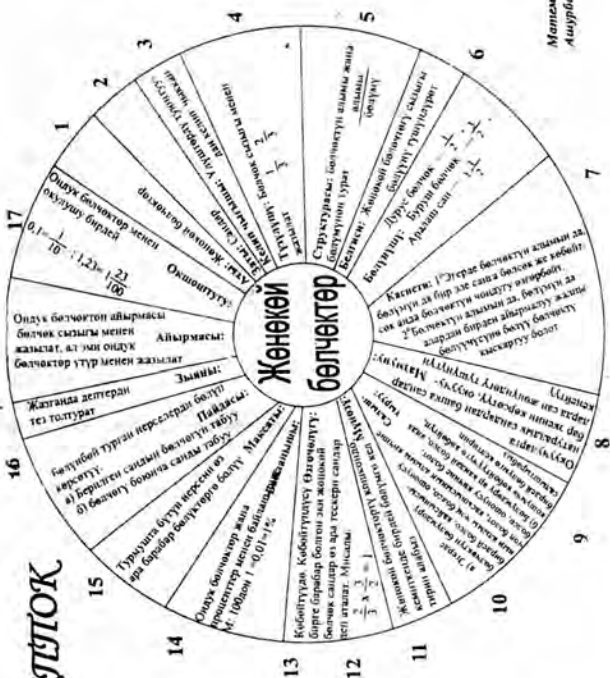
Орус тили жана адабияты предмети боюнча
Республикалык Олимпиадада I орус алган (2014-ж.)

2013-жылы Томск политехникалык университе-
тине конкурс болуп, 250 талапкер катышып, Кыргыз-
станга берилген 3 орундун экөөсүн № 3-гимназиянын
окуучулары АЙДАРАЛИ уулу Эрнест, АБДИНАЗАРОВ
Сагын жеңип алып, аталган университеттин студент-
тери болуп, учурда билим алып жатышат.

Лейлек районундагы №3-гимназиянын бүтүрүүчүлөрү,
 Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясынын
 бюджеттик бөлүмдөрүнүн студенттери.

АЖАШОК

МАЗМУНУ

Кириш сөз.....5

**I БӨЛҮМ: АКЫЛ ЭМГЕГИНИН МАДАНИЯТЫ ЭМНЕ ЖАНА АГА
ЖЕТҮҮНУНАЙРЫМ ЖОЛДОРУ**

Акыл эмгегинин маданияты эмнелерден турат?.....8
 АЭМ — тарбиялоону эмнелерден баштоо керек?.....9
 Билим алуу мугалимдин сөзүнөн башталат.....9
 Мугалим сабакты айтып жатканда.....10
 Сабакта өзгөчө көңүл коюп көрүү төмөнкү
 учурларда керек.....10
 Суроо берүү маданияты.....11

**II БӨЛҮМ: КИТЕП ОКУУДА БИЗДИН КЕМЧИЛИКТЕРИБИЗ ЖАНА
АНЫ ТҮЗӨТҮҮНҮН ЖОЛДОРУ**

Суроолор аркылуу үйрөнүү, түшүнүү.....13
 Китеп текстин анализдөө.....15
 Китеп окуу жөнүндө.....16
 Китепти туура окууда маани берүү зарыл.....18
 Китеп текстинин стили боюнча окуп түшүнүү.....19
 Окуп укканда негизгисин бөлүп алуу.....22
 Тексти окуп негизгисин бөлүп алууга мисалдар.....24
 Окуп, угуп, көргөндө түшүнүү, эстеп калуу 25
 Билимдерди кайталоонун мааниси жана жолдору.....26

**III БӨЛҮМ: ОКУУЧУЛАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧА БИЛИМ АЛУУСУ
ЖӨНҮНДӨ ЭСКЕРТМЕ**

Өз алдынча билим алуу үчүн төмөнкүлөрдү
 жасоо керек.....28
 Оной, тез, бекем жаттоо жөнүндө.....29
 Себеп- натыйжаны табуу, анын билим
 алуудагы мааниси.....30
 Айрым предметтерден жетишүүдө кыйналган,
 бирок жетишүүнү каалаган окуучулар үчүн
 кыскача усулдук сунуш.....32
 Биз жетишпеген сабактан жетишүү үчүн эмне
 кылуу керек же бул абалды түзөтүү жолдору.....34

Сабак, олимпиада, экзаменге өз алдынча даярдануу программасында эмнелер болуусу зарыл?.....	36
Олимпиадага даярдануу жөнүндө.....	37
Сабакта, лекция учурунда, китеп окуганда тез, түшүнүктүү конспект жазып алуунун сырлары	39
ЖРТга даярдануу.....	40

IV БӨЛҮМ: СЕНИН ОКУУҢДУН ӨБӨЛГӨСҮ

Сабакты, теманы, түшүнүп, өздөштүргөнүбүздүн критерийлери (белгилери).....	44
Проблема боюнча талкуу уюштуруу	45
Талкуу уюштуруу жолдору.....	46
Талкууну алып баруу жүрүшү.....	46
Сөздүктөр.....	46
Сөздүк запасын өстүрүү боюнча ийримдин программасы....	50

V БӨЛҮМ: ӨЗ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНДҮ УЮШТУРА БИЛ

Убакытты үнөмдүү пайдалануу жөнүндө.....	53
Иштөө, окуу түрлөрү.....	56
Экзаменге, зачетко мыкты даярдануу.....	56
Окуучуларга максаттуу жашоо, окуу, иштөө жөнүндө....	57
Өзүн-өзү тарбиялоо, өстүрүү жөнүндө	59
Өзүн-өзүн тарбиялоодо көнүл бурууга зарыл болгон негизги багыттар:.....	60
Өзүн-өзү тарбиялап, өстүрүү жолдору:.....	62
Өзүн-өзү тарбиялоону уюштуруу жолдору (формалары)	62
Ката кылуудан коркпоо же катанын мааниси жана баасы.....	63
Биздин өсүүбүзгө, кыймылыбызга тоскоолдуктар.....	65
Бизди кыймылга келтирүүчү (механизм) система.....	66

VI БӨЛҮМ: ТҮШҮНҮКТӨР СИСТЕМАСЫ ЖАНА АНЫН МААНИСИ

Ал үчүн төмөнкүлөр сунуш кылынат.....	67
Термин, түшүнүктөрдү өздөштүрүү, табуу, пайдалануу жана жаттоо жөнүндө.....	69
Ойлоо жөндөмүн өстүрүү.....	69
Көп варианттуу ойлоо, иштөөнүн айрым элементардык мисалдары:.....	71

Таң калуу сезимин (жөндөмүн) өстүрүү үчүн эмне кылуу керек?.....	72
Жакшы эстеп калуунун жолдору:.....	73

VII БӨЛҮМ: ОКУУЧУЛАРДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ИШИ

Окуучулар үчүн кандай чыгармачыл иштер эмне болуусу мүмкүн.....	74
Доклад.....	75
Рефераттын мааниси, жазуу жолдору.....	76
Маселени оной чыгаруунун жолу (кошумча сабак).....	76
Дилбаян, жазуу жөнүндө эскертүү.....	77

VIII БӨЛҮМ: АЭМ САБАГЫ ЖӨНҮНДӨ ОКУУЧУЛАРДЫН ПИКИРИ

АЭМ сабагы жөнүндө окуучулардын пикири.....	79
Планды кантип түзүү керек?.....	82
«Билим баалуулугу». Жусуп Баласагын.	
Куттуу билим.....	83
Окуучуларга пайдалуу кеңеш.....	85

Окуу басылмасы

Мадаминов Гапыр

АКЫЛ ЭМГЕГИНИН МАДАНИЯТЫ

Редактору *С. Дуулатова*

Техникалык редактору *М. Курбанбаева*

Корректору *Кенженазар кызы Айнура*

Компьютердик калыпка салган *Канатбек Садык уулу*

Басууга 03.02.2014-ж. кол коюлду.

Форматы 60x84 ¹/₁₆. Мектеп ариби. Офсет кагазы.

Көлөмү 6,25 физ. басма табак. Нускасы 1000.

Заказ № 5.

